

14. ve 15. Yüzyıllarda Sultaniye Şehrine Dair Bir İnceleme

A Study on the City of Sultaniyye in the 14th and 15th Centuries

Fatih KORKMAZ^{1*} Savaş EĞİLMEZ²

^{1*} Öğr. Gör. Dr. Atatürk Üniversitesi,
Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma
Merkezi, Erzurum, Türkiye.

² Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Erzurum, Türkiye.

*Sorumlu yazar/
Corresponding author:
fatih.korkmaz@atauni.edu.tr

Başvuru/Submitted: 16.05.2025
Kabul/Accepted: 23.10.2025

Atıf/Cite as:
Korkmaz, F. & Eğilmez, S. (2025).
14. ve 15. yüzyıllarda Sultaniye
şehrine dair bir inceleme, *Çankırı
Karatekin Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2),
426-444.

Bu çalışma “14. ve 15. Yüzyıllarda
Sultaniye Şehri” başlıklı doktora
tezinden üretilmiştir.

Öz

Amaç: Bu çalışmanın temel amacı, İlhanlı Sultanı Olcaytu tarafından kurularak başkent ilan edilen Sultaniye şehrinin, 14. ve 15. yüzyıllardaki siyasi, sosyal, ekonomik ve mimari gelişimini çok yönlü biçimde incelemektir. Sultaniye, sadece idari bir merkez değil; farklı inanç ve etnik grupların bir arada yaşadığı, çok katmanlı kültürel yapısıyla dikkat çeken kozmopolit bir yerleşimdir. Çeşitli uygarlıklara ait mimari unsurların aynı kent dokusunda birleşmesi ve doğu-batı ticaret yolları üzerindeki stratejik konumu, dönemin şehirleşme anlayışı ve toplumsal yapısı açısından özgün bir örnek olduğunu göstermektedir. Ayrıca çalışmada Sultaniye'nin siyasi işlevinin ötesine geçerek kültürel etkileşim, sanatsal üretim ve ticari dolaşımın merkezi hâline geliş sürecinin analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Yöntem: Araştırma, betimleyici tarihî analiz yöntemiyle yürütülmüştür. Tarihî belgeler, seyyah notları, arkeolojik kazılar ve sanat tarihine dair ikincil literatür taranarak değerlendirilmiştir. Nitel veriye dayalı bu analiz sürecinde, mimari eserler karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve şehircilik anlayışının ideolojik temelleri çözümlenmiştir. Çalışma ayrıca sosyal yapının, dinî ve etnik çeşitliliğini açıklayıcı örneklerle detaylandırmıştır.

Bulgular: Sultaniye, İlhanlılar döneminde siyasi merkez olmanın ötesinde büyük bir ekonomik ve kültürel merkez hâline gelmiştir. Sultaniye Kümbeti, Daşkesen Tapınağı ve Nur Tepesi gibi yapılar; Moğol, İran, Türk ve Çin etkilerini yansıtan farklı kültürlerden mimari örnekler sunmaktadır. Şehir, Müslüman, Hristiyan ve Yahudi nüfusun birlikte yaşadığı, kozmopolit bir yapıya sahip olmuştur. Ticari açıdan Venedik, Cenova, Çin, Hindistan ve Mısır gibi çok sayıda bölgeyle etkileşim kurulmuş, şehir önemli bir ticaret merkezi hâline gelmiştir. Ancak 15. yüzyıldaki savaşlar, yağmalar ve siyasi çalkantılar nedeniyle Sultaniye kısa sürede düşüşe geçmiştir.

Sonuç: Sultaniye, İlhanlılar döneminde şehircilik, mimari ve kültürel gelişim açısından zirveye ulaşmış ancak siyasi istikrarsızlıklar ve istilalar sonucunda tarihsel önemini kaybetmiştir. Buna rağmen günümüze kadar ulaşan yapılar ve belgeler aracılığıyla şehir, Orta Çağ İslam ve İlhanlı tarihi açısından değerli bir inceleme alanı olmaya devam etmektedir.

Özgünlük: Bu çalışma, Sultaniye'yi sıradan bir başkent olmanın ötesinde, dönemin sosyal dokusunu ve mimari estetiğini barındıran bir “model şehir” olarak ele almaktadır. Sultan Olcaytu döneminde şehir planlaması, dini toplulukların birlikte yaşamı ve uluslararası ticaretteki yeri üzerine yapılan incelemeler, Sultaniye'nin dönemin diğer şehirlerinden farklı özelliklere sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İlhanlılar, Sultaniye, şehircilik, ticaret, imar faaliyetler.

Abstract

Aim: The main objective of this study is to examine the political, social, economic, and architectural development of the city of Sultaniye, which was founded and declared the capital by the Ilkhanid Sultan Oljeitu, in a multifaceted manner during the 14th and 15th centuries. Sultaniye was not merely an administrative center but also a cosmopolitan settlement marked by a multilayered cultural structure in which communities of different faiths and ethnic backgrounds coexisted. The integration of architectural elements from various civilizations within a single urban fabric, combined with the city's strategic position on east-west trade routes, made Sultaniye a distinctive example in terms of the period's urbanization strategies and social organization. Accordingly, the study aims to analyze how Sultaniye transcended its political function to become a center of cultural interaction, artistic production, and economic circulation.

Method: The study employs a descriptive historical analysis method, evaluating historical documents, travel accounts, archaeological findings, and secondary literature in art history. Within this qualitative research framework, architectural structures were comparatively analyzed, and the ideological foundations of the urban planning model were explored. In addition, the study elaborates on the city's religious and ethnic diversity through illustrative examples.

Results: During the Ilkhanid period, Sultaniye evolved into a major economic and cultural center beyond its political role. Architectural monuments such as the Sultaniye Dome, the Dashkasan Temple, and Nur Hill reflect a multicultural synthesis that includes Mongol, Persian, Turkic, and Chinese influences. The city hosted a cosmopolitan population composed of Muslims, Christians, and Jews. In terms of commerce, Sultaniye established extensive interactions with regions such as Venice, Genoa, China, India, and Egypt, becoming a prominent hub of international trade. However, wars, plundering, and political turmoil in the 15th century led to the city's rapid decline.

Conclusion: Sultaniye reached its peak in urban development, architecture, and cultural life under the Ilkhanids, but gradually lost its historical significance due to political instability and successive invasions. Nonetheless, thanks to its surviving structures and historical records, Sultaniye remains a valuable field of study for scholars of medieval Islamic and Mongol history.

Originality: This study approaches Sultaniye not merely as an ordinary capital but as a "model city" embodying the social fabric and architectural aesthetics of its time. Analyses of urban planning, the coexistence of religious communities, and the city's role in international trade during the reign of Sultan Olcaytu demonstrate that Sultaniye possessed characteristics that distinguished it from other cities of the period.

Key Words: Ilkhanids, Sultaniye, Urbanism, Trade, Construction Activities.

Giriş

Orta Çağ'da İran ve Azerbaycan coğrafyası köklü şehirli gelenekleri, gelişmiş ticaret ağları ve zengin kültürel etkileşimleriyle İslam dünyasının en dinamik bölgelerinden biri olmuştur. Bu coğrafyada şehirler, çeşitli siyasi iktidarların yükseliş ve düşüşlerine rağmen idari merkezler olmaktan ziyade bilgi üretiminin, sanatsal yaratıcılığın ve ekonomik dinamizmin ana taşıyıcıları olarak ön plana çıkmıştır. Bu tarihsel sürekliliğin bir parçası olarak İlhanlı hükümdarı Sultan Olcaytu (1280-1316) tarafından 1305 yılında temelleri atılan ve 1313 yılında tamamlanarak başkent ilan edilen Sultaniye, dönemin siyasi vizyonunu, mimari estetik anlayışını ve kültürel zenginliğini yansıtan özgün bir yerleşim yeri olmuştur (Vassâf, 1346, s. 277; Kâşânî, 1389, s. 48).

Sultaniye, kuruluşundan kısa bir süre sonra Tebriz ile birlikte İlhanlı coğrafyasının en önemli şehirlerinden biri olmuştur. Şehir, idari ve askerî işlevlerinin yanı sıra kültürel üretim ve ticari bir merkez olarak tasarlanmıştır. İlhanlı şehircilik anlayışının (merkeziyetçi yönetimi mekâna yansıtan, geniş kamu yapıları ve anıtsal mimariyi önceleyen bir modelin) en kapsamlı uygulamalarından biri olan Sultaniye, İslamiyet'in Moğollar tarafından kabulünden sonra kurulan sosyal kurumlarıyla da dikkat çekmiştir. Şehirde inşa edilen medreseler, darüşşifalar, hanlar ve hamamlar, günlük hayatın düzenlenmesine ve dini, bilimsel ve ekonomik etkinliklerin sürdürülmesine hizmet etmiştir (Kâşânî, 1389, s. 47-48).

Sultaniye'nin kozmopolit sosyal yapısı, şehri Orta Çağ İslam coğrafyasında müstesna bir örnek hâline getirmiştir. Müslümanların yanı sıra Hristiyan ve Yahudi toplulukların da yoğun bir şekilde yer aldığı bu kozmopolit yapı ticaretin, entelektüel ve dinî yaşamın da gelişmesine katkı sağlamıştır. Dönemin önemli seyyahlarından İbn Battûta (1325-1354 yılları arasında seyahat etmiştir) ve Ruy González de Clavijo (1403-1406 yılları arasında seyahat etmiştir) gibi isimlerin şehir hakkında aktardıkları gözlemler, Sultaniye'nin hem ekonomik canlılığını hem de kültürel çeşitliliğini vurgulamaktadır (İbn Battûta, 2020, s. 322-327; de Clavijo, 2021, s. 118-120).

İlhanlı Devleti'nin dağılmasıyla birlikte Sultaniye'nin yükseliş dönemi de sona ermiştir. Şehir Çobanoğulları, Celayirliler, Timurlular ve Karakoyunlular gibi devletler arasında süren siyasi mücadelelere sahne olmuş, bu süreç şehrin sosyal ve ekonomik dokusunda ciddi tahribatlara yol açmıştır. 1404 yılında Timur'un oğlu Miranşah tarafından Sultaniye'de gerçekleştirilen büyük yıkım, kentin gerileme sürecinin başlangıcını oluşturmuştur. Bu yıkımın ardından bölgede yaşanan Timurlu-Karakoyunlu çatışmaları, mevcut siyasi istikrarı tamamen ortadan kaldırmıştır. Karakoyunluların daha sonra başkenti Tebriz'e taşınmalarıyla birlikte, Orta Çağ İslam dünyasının bir dönem en önemli şehirlerinden biri olan Sultaniye, zamanla sıradan bir yerleşim birimine dönüşmüştür (de Clavijo, 2021, s. 118-120; Yezdi, 2013, s. 1323).

Bu çalışma, 14. ve 15. yüzyıllar arasında Sultaniye şehrinin siyasal, coğrafi, mimari ve sosyo-kültürel dönüşümünü, tarihsel belgeler, arkeolojik bulgular ve mimari veriler ışığında incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma

hem kentin fiziksel dokusunu hem de dönemin ideolojik yönelimlerini, ekonomik yapılanmasını ve toplumsal ilişkiler ağını ele almaktadır. Çalışma ayrıca Sultaniye şehrinin Orta Çağ İslam dünyasının diğer kentlerinden farklı olarak nasıl bir sosyo-kültürel yapıya sahip olduğunu ve farklı dini toplulukların nasıl bir arada yaşayabildiğini ve bu durumun bölgenin siyasal ve toplumsal yapısını nasıl etkilediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Sultaniye, kısa ömürlü bir başkent olma niteliğini aşarak İlhanlı şehircilik anlayışının özgün bir tezahürünü ve 14. yüzyıl kozmopolit kent modelinin erken örneğini temsil etmektedir.

Sultaniye Şehrinin İnşası ve İmarı

Tarih boyunca hükümdarların egemenlikleri altındaki topraklarda şehirler inşa etmeleri, siyasi meşruiyetlerini pekiştirme ve kültürel kimliklerini yansıtmaya amacı taşıyan önemli bir güç göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Bu şehirler çoğu zaman kurucularının adıyla anılmakta veya doğrudan hükümdarlık kavramını yansıtan adlarla isimlendirilmektedir. Constantinopolis (İstanbul), Theodosiopolis (Erzurum) Caesarea (Kayseri) ve Nişabur gibi örneklerde görüldüğü üzere, şehir adları siyasi meşruiyetin ve medeniyet inşasının önemli bir göstergesi olmuştur. İlhanlı hükümdarı Sultan Olcaytu, bu geleneğin bir parçası olarak Sultaniye'yi kurdu muştur. Kentin adı da doğrudan “hükümdar şehri” anlamına gelmektedir. Josaphat Barbaro'nun belirttiği gibi, “Sultaniye” ismi, “imperial” (imparatorluk şehri) kavramıyla ilişkilendirilmektedir (Giosafat Barbaro, 2022, s.74).

Günümüz İran coğrafyasında küçük bir yerleşim yeri olan bu kadim kentin konumunun, tarihi kaynaklara göz atıldığında hiç de gelişigüzel seçilmediği anlaşılmaktadır. Bu şehir Anadolu ile İran coğrafyasını birbirine bağlayan önemli askerî ve ticari yolların kavşağında, Zencan ile Kazvin şehirleri arasında yer almaktadır. Günümüzde Zencan Eyaleti'ne bağlı sekiz şehirden biri olan Sultaniye, Zencan şehrinin kırk kilometre güneydoğusunda bulunmaktadır. (Kinneir, 1886, s. 78; Barthold, 1984, s. 211; Minorsky, 2001, s. 33). Kuzeyinde Erdebil, kuzeydoğusunda ve kuzeyinin bir kısmında Deylem Dağları'nın oluşturduğu Gilan bölgesi, güneydoğusunda Ebher ve Kazvin, güneyinde ve güneybatısında Hamedan, batısında Batı Azerbaycan, kuzeybatısında ise Doğu Azerbaycan vilayetleri yer almaktadır. Orta Çağ coğrafyacıları, Sultaniye'nin yer aldığı Zencan bölgesini dördüncü iklim kuşağına dâhil etmiş ve genel olarak Cibâl (Cebel) bölgesi sınırları içinde değerlendirmiştir (Yâkût el-Hamevî, 1979, s. 171-172; Kazvîni, 1336, s. 59-60).

Hamdullah Mustevfi, *Nüzhet'ül-Kulûb* adlı eserinde şehirler arası mesafeleri Sultaniye'yi merkez alarak vermiştir. Mustevfi Sultaniye'nin, Irak-ı Acem'e mesafelerini “*Sultaniye'den, diğer Irak-ı Acem kentlerine mesafe şu şekildedir: Ebher 9 fersah, Endertarım 10 fersah, Isfahan 106 fersah, Esadâbâd 37 fersah, Rey 50 fersah, Zencan 5 fersah, Save 42 fersah, Secas 5 fersah, Kazvin 19 fersah, Kum 54 fersah, Kasan 74 fersah, Hamedan 30 fersah ve Yezd 145 fersah*” olarak belirtir. (Kazvîni, 1336, s. 59-60).

Sultaniye'nin iklimi kış aylarında soğuk ve kar yağışlı, yaz aylarında ise kurak ve ılıman bir karakter sergilemektedir. Sıcak ve sağlıksız iklim koşullarından kaçınmak amacıyla yaz aylarında havası temiz ve serin olan bu bölge tercih edilmiştir. Nitekim bazı dönemlerde hükümdarlar Sultaniye'yi bir yaylak (yazlık ikametgâh) olarak kullanmışlardır. (Naşûhü's Silâhi, 2014, s. 219; Kinneir, 1886, s. 78).

Stratejik konumu ve uygun iklim koşulları nedeniyle bölge tarih boyunca farklı medeniyetlerin dikkatini çekmiş ve birçok kez el değiştirmiştir. Bu nedenle de şehrin kurulduğu mekân Sultaniye adını almadan önce çeşitli dönemlerde farklı isimlerle anılmıştır. Eski Çağ'da, günümüz İran coğrafyasının batısında yer alan bu şehir ilk olarak Med İmparatorluğu (MÖ 678-MÖ 549) döneminde “Eribad” veya “İrbad” adlarıyla anılmaktadır. Medler'in yıkılmasının ardından bölge, Part İmparatorluğu'nun (MÖ 247–MS 224) kontrolüne girmiştir. Bu dönemde şehrin ismi “Arsas” veya “Ersas” şeklinde kaydedilmiştir (Chardin, 2014, s. 346; Sadeghnezhad, 2014, s. 17). Partlar'ın egemenliği döneminde bölgenin siyasal yapısındaki değişim şehir isminin de evrilmesine yol açmıştır.

Tarımsal üretim ve hayvancılığın bölgede belirleyici ekonomik faaliyetler hâline geldiği dönemlerde, şehir “otlak ve çayır yeri” anlamına gelen “Nizagampı” adıyla tanınmıştır (Chardin, 2014, s. 346; Sadeghnezhad, 2014, s. 17). Selçuklular döneminde “Şerviyâz” adıyla anılmaya başlanan bölge (Râvendî, 2020, s. 280) bazı kaynaklarda “Şiruyaz” ve “Mergzar-ı Şerviyâz” olarak da anılmıştır (Nişaburî, 2018, s. 154; Hamedanî, 2013, s. 94). “Şerviyâz” (Şeruyaz) adı, daha önce de belirtilen “Nizagampı” adıyla benzer olarak “çayırılık alan” veya “verimli otlak bölgesi” anlamına gelmektedir (Cüveynî, 1998, s. 27-28). Bu adlandırmalar, bölgenin coğrafi özellikleri ve ekonomik yapısı hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.

İlhanlılarla birlikte bölge Moğolca'da “çukur”, “kovuk”, “alçak bölge” ve “çukur yer” anlamlarına gelen “Kongur” olarak adlandırmaya başlanmıştır (Kâşânî, 1389, s. 45). “Kongur” kelimesinin “sarı renkte olan”, “kırmızıya yakın” ya da “kahverengi” gibi renk tonlarını ifade eden anlamları da bulunmaktadır. John Andrew Boyle, “Kongur Olang” ifadesini açıklarken “Kahverengi Çayır” anlamına gelen “Brown Meadow” terimini kullanmıştır (Boyle, 1968, s. 358). Vladimir Minorsky ise bu ifadeyi “atların otlığı” veya “doru atların çayırı” şeklinde yorumlamıştır (Minorsky, 2001, s. 33). “Olang” kelimesi ise Moğolca'da “otlak yer”, “çayırılık”, “mera” ve “çimenlik” anlamlarına gelmektedir. “Kongur” ve “Olang” kelimelerinin birleşimiyle oluşan “Kongur Olang” ifadesi de “boz mera”, “otlak alan”, “çimenlik”, “yeşil otlak” veya “kır otlığı” anlamlarını taşımaktadır (Hamedânî, 2013, s. 94). Bu adlandırma günümüzde

de varlığını sürdürmekte olup Sultaniye şehrinin bulunduğu bölgede “çiçekli çayır” anlamına gelen “Olang” (Ulang) ismini taşıyan bir köy bulunmaktadır (Minorsky, 2001, s. 33; Shahgoli-Yaghoobi, 2022, s. 1055).

İlhanlı hükümdarı Muhammed Hudâbende Olcaytu (1304-1316), tahta geçtikten sonra vezirlerini ve önde gelen emirlerinden Emîr Kutlukşah, Emîr Çoban, Emîr Sevinç, Emîr İsen Kutluk ve Emîr Fulad Cenksan'ı davet ederek bir divan toplantısı düzenlemiştir. Yapılan bu toplantıda dünya âleminde var olan hiçbir bireyin kalıcı olmadığını ve kalıcı olan şeyin güzel hatırlanmış ve iyi yâd edilen bir isim olacağını belirten Sultan Olcaytu, Kongur Olang bölgesinde yeni bir şehir kurmak istediğini belirtmiştir. Sultan Olcaytu daha sonra sözlerine şöyle devam etmiştir; “*Hak sübhâna ve Te'âla insanı bütün mahlûkattan faziletli ve gerçekten insanoğlunu mükerrem kılmıştır. Yine onların arasından bazısına yönetme meziyeti bağışlayarak “Zillullah” derecesine ulaştırmış, onların Emîrlerini mahlûkatın arasından etkin ve yürürlükte kılmıştır...*” Daha sonra; “*Bir gün dünyanın adaletli bilge ve seçkin padişahlarından, Argûn Padişah'ın-babamın yanında- hazır idim. Onun gönlünden Sultaniye'nin imar isteği geçmişti; madem ki ben cihan padişahıyım, şehirlerin şahı olan bir şehir bina etmek istiyorum*”. Hazır olan topluluk birçok yer zikrettiler. Her birinin bildikleri kusur ve hünerini açıkladılar. Sonunda gayet münezzeh bir yaylak olan, çevresinde pek çok karây, iyi çayır, güzel hava, sıcak ve soğuk bölgelere yakın, çok miktarda hayvan yemi olan Konkur Ulânık yerini seçtiler. Argûn Padişah, şehrin planının çizilmesi için emir vermiştir. Fakat temeli atıldığında felek tamamlamasına fırsat vermedi. Şimdi babamın inşa etmiş olduğu o şehri eğer “*Hak sübhâna ve Ta'âla*” uygun bulursa tamamlayacağım” dedi. (Ebrû, 1317, s. 8). Yapılan bu toplantı sonrasında Sultan Olcaytu'nun emriyle 1305 yılında Konkur Olang¹ bölgesinde Ebher ile Zencan arasındaki geniş ve büyük ovada yeni bir şehir kurulmasına karar verildi.

Tarihi kaynaklardan edinilen bilgilere göre Sultaniye şehrinin (Şekil 1-2) temeli İlhanlı Hükümdarı Argûn Han (1284-1291) zamanında atılmış ancak türlü sebeplerden dolayı şehrin yapımı yarım kalmıştır. (Vassâf, 1346, s. 277-278; Ebrû, 1317, s. 8). Babası Argûn Han'ın yarım bıraktığı projeyi tamamlamayı ve kendi ismini yüzyıllar boyunca yaşatmayı arzu eden Sultan Olcaytu, şehrin baş mimarı olarak Taceddin Alişah'ı görevlendirmiş örnek çizimler hazırlatarak şehrin nasıl ve ne şekilde imar edileceğini belirlemiştir. Şehrin inşasına başlandığında, öncelikle altyapı çalışmaları yapılmış; ilk olarak su yolları ve atık su kanalları inşa edilmiştir (Ebrû, 1317, s. 8; Umanç, 2024, s. 249.).

Sultan Olcaytu, Sultaniye'nin yapımına başladığı sırada bir ferman yayınlayarak “*Bütün Emîrler, vezirler, melikler, Sultanlar ve makam sahibi herkes kendi imkânı ölçüsünde ve gücü nispetince, bulunduğu makam ve mevki derecesine göre şehir alanı ve kale çevresine yüksek köşkler, kisrevi eyvanlar, hüsrevi taklar, bağ bahçeler ve binalar yapsın*” dedi. Bu fermanın etkisiyle devlet adamları ve önde gelen makam sahipleri bina yapmak için adeta birbirleriyle yarışmaya başlamıştır (Kâşânî, 1389, s. 48). Dönemin önde gelen devlet adamlarından Reşidüddin Fazlullah da şehrin imar çalışmalarında aktif rol oynamıştır. Onun yanı sıra birçok emir ve devlet görevlisi de şehrin yapımında çeşitli kademelerde görevlerde bulunmuştur (Vassâf, 1346, s. 277; Kâşânî, 1389, s. 48).

Sultan Olcaytu, Sultaniye'nin imarında Gazan Han'ın Tebriz'de yaptırdığı Şenb-i Gazan'daki yöntemi örnek almıştır. Önce dış şehrin kurulmasını, ardından iç kale ve kümbetin inşa edilmesini istemiştir (Âştîyânî, 1365, s. 309-310; Gördeğir, 2019, s. 23-24). Sultan, şehrin yapımını büyük bir sabırsızlıkla beklemiş ve inşası için dönemin önde gelen sanatçıları ile zanaatkarlarını görevlendirerek önemli bir mali destek sağlamıştır. Bununla birlikte şehrin inşasına katkı sağlamak üzere belirli bölgelerde çok sayıda atölye, dükkân ve pazar yeri kurulmuştur (Gördeğir, 2019, s. 185; Özturhan-Ağır, 2023, s. 108; Umanç, 2024, s. 252). Şehirde inşa edilen birçok yapı, Tebriz dışında İlhanlı topraklarında benzeri olmayan binalardır (Kâşânî, 1389, s. 47-48; Ebrû, 1317, s. 9).

Sultaniye'de, çeşitli binaların yanı sıra medrese, hangâh,² dârüşşifa,³ dârüzziyâfe,⁴ dârulhuffaz⁵ gibi hayır kurumu da inşa edilmiştir (Kâşânî, 1389, s. 47-48; Umanç, 2024, s. 252). Kâşânî, bu tür hayır kurumlarının on dokuz farklı yerde, alfabenin harfleri sayısınca tesis edildiğini ifade eder (Kâşânî, 1389, s. 47-48). Ayrıca mahallelerde zaviyeler ve hamamlar da inşa edilmiştir (Vassâf, 1346, s. 277-278; Benâketî, 1348, s. 475; Ebrû, 1317, s. 8-9).

Sultan Olcaytu inşa edilen bu yeni şehre bizzat kendisi, “Sultan Şehri” anlamına gelen “Sultaniye” adını vermiştir. Başkenti Tebriz'den buraya kaydırmıştır. Başkent ilan edilmesinin ardından Sultaniye hızla büyümüş, nüfusu artmış ve kısa sürede Tebriz'i geride bırakmıştır (Kâşânî, 1389, s. 47-48; Vassâf, 1346, s. 277; Benâketî, 1348, s. 475; Mîrhând, 1358, s. 427; Kazvîni, 1336, s. 60-61; Kazvîni, 1919, s. 59; Natanzi, 1957, s. 141; Ebrû, 1317, s. 9).

¹ Vassâf, Sultan Olcaytu tahta geçtikten sonra bahar aylarında Kongur Olang'da bir imaret yapılması kararlaştırıldığını ve Argûn Han zamanında başlayan bu imarethane Sultan Olcaytu tarafından tamamlandığı belirtir. Bkz: Vassâf, 1346, s. 277-287.

² Hangâh; Şeyhlerin, dervişlerin, sufilerin zikir ve tefekkür etmek amacıyla kullandıkları mekâna verilen addır (Derviş evi, Tekke); Bkz: Uludağ, 1997, s. 43-46; Kanar, 2016, s. 593.

³ Şifa yurdu, sağlık evi. Bkz: Develioğlu, 1970, s. 201.

⁴ Aş evi demektir.

⁵ Kur'an-ı Kerim'in öğretildiği, bir bölümünün veya tamamının ezberletildiği ve kıraat vecihlerinin talim ettirildiği mektepler için kullanılmıştır. Bu müesseselere dârülkur'ân ve dârulhuffâz adı verilir. Bkz: Bozkurt, 1993, s. 545-548.

Şekil 1. Sultaniye Şehri Kalıntıları (Sultaniye Kültür Arşivi)

Şekil 2. Sultan Olcaytu Kumbeti ve Şehir kalıntıları (Fatih Korkmaz Fotoğraf Arşivi)

Sultan Olcaytu'nun yürüttüğü kapsamlı imar faaliyetleri, kısa sürede Sultaniye'yi İlhanlı coğrafyasının önde gelen yönetim, kültür ve dinî merkezlerinden biri hâline getirmiştir. Bu dönemde inşa edilen Sultaniye Kumbeti gibi anıtsal yapılar, kente mimari bir kimlik kazandırarak şehri İslam dünyasında siyasî ve sembolik bir konuma taşımıştır. Olcaytu döneminde şekillenen şehircilik anlayışı, mimari üretimin ötesine geçerek sosyal ve ekonomik yaşamında düzenlenmesinde etkili olmuştur. Yapılan geniş çaplı imar politikası sayesinde Sultaniye, kısa süre içerisinde hem fiziksel hem de sosyo-ekonomik açıdan dikkate değer bir gelişim göstermiş ve kısa sürede büyümüş ve zenginleşmiştir (Vassâf, 1346, s. 277-278; Benâketî, 1348, s. 475; Ebrû, 1317, s. 8-9).

Sultaniye'nin başkent olması, kültürel alanda şehre büyük bir saygınlık kazandırmıştır. Dönemin önde gelen dinî liderleri ve sanatçıları Sultaniye'de toplanmış bu durum şehirdeki kültürel ve bilimsel hareketliliği artırmıştır. Ziraî faaliyetler, ilmî çalışmalar ve kültürel birikim, şehrin gelişiminde belirleyici rol oynamıştır. Sultan Olcaytu'nun ölümünün ardından, oğlu Sultan Ebu Saîd tahta geçmiş ve onun döneminde de Sultaniye bölgenin önemli siyasî ve ticarî merkezlerinden biri olmayı sürdürmüştür. Ancak Sultan Ebu Saîd'in varis bırakmadan ölümü üzerine İlhanlı Devleti dağılma sürecine girmiştir. Bu dönemde Çobanoğulları ile Celayirliler arasında başlayan hâkimiyet mücadeleleri, şehirde ciddi fiziki ve sosyal yıkımlara yol açmıştır. (Kazvînî, 1372, s. 114-116; Ebrû, 1317, s. 231; Mîrhând, 1358, s. 142; Hândmîr, 1994, s. 248-249; El-Hüseynî, 1965, s. 88; el-Fuşencî, 2021, s. 68-69; de Guignes, 2018, s. 672; Özturhan-Ağır, 2023, s. 109). Uzun süren çatışmaların ardından Sultaniye, Celayirlilerin hâkimiyetine girmiştir. 1385 yılında ise Timurlular bölgeyi hâkimiyeti altına almıştır. Timurlular döneminde şehir kaybettiği ihtişamını tekrar kazanmıştır. Ancak Miranşah'ın şehri yağmalaması ve birçok yapıyı tahrip etmesiyle birlikte Sultaniye ağır bir yıkıma uğramıştır (de Clavijo, 2021, s. 121-122). Bu olayın ardından Sultaniye, yavaş yavaş eski önemini yitirmeye başlamıştır. Şehir, Karakoyunlular ile Timurlular arasında sık sık el değiştirmiştir. Yaşanan siyasal istikrarsızlıklar ve güvenlik sorunları nedeniyle halkın önemli bir kısmı bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Bu süreçte nüfus hızla azalmış, yıkılan yapılar onarılmadığı gibi yerlerine yenileri de inşa edilmemiştir. Böylece Sultaniye, kuruluşundan kısa bir süre sonra sıradan bir yerleşim alanına dönüşmüş ve geçmişteki ihtişamını büyük ölçüde kaybetmiştir (Şâmî, 1987, s. 116-117; Natanzî, 1957, s. 238; Manz, 1989, s. 70; Roux, 2001, s. 343; Eğilmez, 2010, s. 48-49; Macit, 2021, s. 44; Eğilmez ve Macit, 2018, s. 47-50).

Sultaniye Şehrinin Fiziki Yapısı

Kale, Surlar, Su Yolları, Çeşmeler ve Kapılar

Sultaniye şehri ile Sultaniye Kalesi, Moğol şehircilik anlayışı ve İlhanlı mimari estetiğinin en gelişmiş örneklerinden birini oluşturmaktadır. Geniş bir ova üzerinde konumlanan şehir, doğal savunma avantajlarından yoksun olması nedeniyle güvenlik zafiyetini gidermek amacıyla anıtsal ölçekte bir kale ve sağlam bir sur sistemiyle güçlendirilmiştir. Sultaniye Kalesi, dört kenarı eşit uzunlukta kare planlı bir yapıya sahiptir. Kesme taş malzemeden inşa edilen kalenin her bir duvarı yaklaşık beş yüz gez (yaklaşık 295-315 metre) uzunluğunda olup, yerden yüksekliği on dokuz gez (yaklaşık 11-12 metre) civarındadır. Bu ölçülere göre kalenin toplam çevresi yaklaşık iki bin gez (yaklaşık

1.180–1.260 metre) olarak hesaplanmaktadır. Surlar, dört atının yan yana at sürebileceği, (yani yaklaşık 6–7 metre) genişlikte tasarlanmıştır. Bu ölçüler kaleye hem görkemli bir silüet hem de güçlü bir savunma niteliği kazandırmıştır. Ayrıca güçlü sur sistemi on altı kuleyle desteklenmiş, böylece yapının savunma kapasitesi artırılmıştır (Kâşânî, 1389, s. 46-47; Vassâf, 1346, s. 277; Mîrhând, 1358, s. 428; Şabankareî, 2021, s. 228-230).

Kalenin inşasında kullanılan malzemeler, ağırlıklı olarak çevredeki dağlık alanlar ve nehir yataklarından temin edilen çakıl ile doğal taşlardan oluşmaktadır. Bazı bölümlerde ise pişmiş tuğla kullanımına rastlanmaktadır. Yontma taş tekniğiyle örülen duvarlar, belirli bir düzen ve estetik anlayış doğrultusunda yapılmıştır. Böylece yapıya dayanıklılık ve görsel bütünlük kazandırılmıştır. Burçlar, sur çıkıntılarıyla uyumlu bir biçimde tasarlanarak kalenin genel mimarisine uygun bütünlük sağlanmıştır (Ebrû, 1317, s. 9; Sadeghnezhad, 2014, s. 22-24).

Sultaniye Kalesi'nin inşasına Argûn Han döneminde başlanmış ancak hükümdarın vefatı üzerine inşaat yarım kalmıştır. Sultan Olcaytu, babasının başlattığı bu projeyi devam ettirerek kaleyi tamamlamıştır. Hamdullah Mustevfi'nin *Nüzhetü'l-Kulûb* adlı eserinde belirttiği üzere, Sultan Olcaytu'nun inşa ettirdiği surlar Argûn dönemindeki surların yaklaşık üç katı büyüklüğündedir. (Kazvînî, 1919, s. 61). 2000-2002 yılları arasında Ali Mirfatah⁶ tarafından gerçekleştirilen arkeolojik kazılar, kalenin kuzey ve güney olmak üzere iki ana kapısının bulunduğunu ve bu kapıları birbirine bağlayan geniş bir iç avlunun varlığını ortaya koymuştur. Kuzey kapısı şehrin ana giriş kapısı, güney kapısı ise saray halkına özel bir geçiş noktası olarak tasarlanmıştır. Aynı kazılarda kale ile surlar arasında küçük odalar, fırınlar ve yerel atölyeler gibi çeşitli yapılar tespit edilmiştir (Mirfatah, 1995, s. 16-22; Atri, 2023, s. 94). Bu unsurlar, Sultaniye Kalesi'nin askerî savunma amacıyla birlikte sivil yaşama ve üretim faaliyetlerine de hizmet eden çok işlevli bir yerleşim alanı olduğunu göstermektedir.

Sultaniye'nin altyapı sistemi, yapıldığı dönem için oldukça gelişmiş bir örnek teşkil etmektedir. Şehir kurulmadan önce temiz ve atık su hatları planlanarak düzenli bir altyapı ağı oluşturulmuştur. Kızıl-Ören (Sefid Rud), Ebher ve Zencan nehirleri ile Sultaniye Dağları'ndan getirilen sular, içme ve tarımsal sulamada kullanılmıştır. Sokaklara döşenen su kanalları aracılığıyla meyve, hurma, sanavber (çam) ve ar'ar gibi çeşitli ağaçlar dikilerek kente yeşil ve canlı bir görünüm kazandırılmıştır. Su arkalarının mahallelere kadar ulaşması, şehir genelinde temiz suya erişimi kolaylaştırmıştır. Halkın su ihtiyacını karşılamak amacıyla çok sayıda çeşme inşa edilmiştir. Kâşânî'nin aktardığına göre şehirde otuzdan fazla çeşme ve pek çok su arığı bulunmaktaydı (Kâşânî, 1389, s. 47-48; Vassâf, 1346, s. 277-278; Benâketî, 1348, s. 475; Ebrû, 1317, s. 8-9). Bu düzenlemeler, Sultaniye'nin hem çevresel koşullarını iyileştirmiş hem de estetik değerini artırmıştır.

Sultaniye Kalesi ve surları, yüzyıllar boyunca meydana gelen savaşlar, doğal afetler ve ihmaller sonucunda büyük ölçüde tahrip olmuştur. 17. yüzyılda Sultaniye'yi ziyaret eden Adam Olearius, surların bir kısmının ayakta kaldığını ancak genel olarak şehrin harap durumda olduğunu belirtmiştir (Olearius, 1669, s. 250). Benzer şekilde Eugene Flandin, Pascal Coste ve John Baptista Tavernier gibi seyyahlar da surların eski görkeminin büyük ölçüde kaybolduğunu, ancak mevcut kalıntılardan yapının ihtişamının anlaşılabilirliğini ifade etmişlerdir (Flandin, E. & Coste, P. 1851, s. 204; Tavernier, 1678, s. 27-28). Matrakçı Nasuh'un Sultaniye minyatürü (Şekil 3) de surların kısmen yıkılmış olduğunu belgелеmektedir (Naşûhü's Silâhi (Matrakçı), 2014, s. 219) (Şekil 3).

⁶ Mirfatah, "Tarihi Sultaniye Şehri'nde On Dördüncü Sezon Arkeolojik Kazılar (Fasl-i Chahardahum-i Kavush-i Şehr-i Kadim-i Sultaniyya, Farsça" Dünya Miras Alanı Sultaniye'de yer alan ICHTO'nun yerel arşivinde yayınlanmamış olarak mevcuttur. (Mirfatah, 1995, s. 16-22).

Şekil 3. Sultaniye şehrinin tasviri (Naşûhü's Silâhi, 2014, vr. 31b-32a).

Sultaniye'de Mimari ve Güzel Sanatlar

Sultaniye Kümbeti: Kümbet, İlhanlı hükümdarı Sultan Olcaytu tarafından, kardeşi Gazan Han'ın Tebriz'deki Gazaniye Türbesi ile Selçuklu Sultanı Sencer'in Merv'deki türbesinden esinlenerek yaptırılmıştır. Yaklaşık dokuz yılda tamamlanan yapı, Türk-Moğol mimarisinin en seçkin örneklerinden biri olarak kabul edilir. Sultaniye'nin imarı sürecinde yapılan bu anıt mezar, İlhanlı döneminin İslam sanatında ulaştığı estetik ve teknik olgunluğu yansıtan görkemli bir eser niteliğindedir (Şekil 4-5). Sultan Olcaytu, vefatının ardından kendi yaptırdığı bu kümbete defnedilmiştir (Kâşânî, 1389, s. 46-47; Vassâf, 1346, s. 285-286; Benâkitî, 1348, s. 480; Mîrhând, 1358, s. 427; Şabankareî, 2021, s. 228-230; Natanzî, 1957, s. 140-141; Godard, 1962, s. 256; Curatola, 2020, s. 565; Atri, 2023, s. 94). Kümbetin sekiz kapılı olarak tasarlanması, İslam geleneğinde cennetin sekiz kapısına yapılan bir göndermedir. Üç katlı olarak planlanan anıtın ana kubbesi, firuze renkli çiniler, mozaikler ve ince işçilikli süslemelerle kaplanmıştır. İç mekânda kullanılan tuğla, renkli sıva ve taş bezemeler, dönemin yapı tekniklerinin oldukça gelişmiş olduğunu göstermektedir. Sultan Olcaytu'nun mezhep değişikliğine bağlı olarak yapım sürecinde proje üzerinde bazı düzenlemeler yapılmıştır. Son biçiminde ise birbirine bağlanan koridorlar ve üst katlara çıkan merdivenlerle bütüncül bir mekânsal düzen oluşturulmuştur. Seyyahlar ve sanat tarihçileri tarafından övgüyle anılan Sultaniye Kümbeti, özellikle kubbesi, kapı süslemeleri ve metal işçiliğiyle dikkat çekmektedir (Stewart, 2024, s. 199; Wilber, 1955, s. 139; Godard, 1995, s. 308; Blair, 2013, s. 113).

Dönemin en önemli müelliflerinden Hafız Ebru inşa edilen bu kümbetten şöyle bahseder; *Sultan Olcâyâtü kendi mezarı için kalenin içinde büyük bir imaret yaptırmıştır. Ebvâb el- Berr (البواب) ismini verdiği ve çapı altmış gez, yüksekliği yüz yirmi gez olan çok fazla gösterişli büyük sekizgen bir künbed (کنبه) ki yeryüzünde en uzak beldelede bir benzeri gösterilemez. Demîrden pencerelerinin her biri otuz arş uzunluk ve on beş arş genişliğindedir. O künbedin bitişiğinde birkaç yüce imaret kurmuştur. O künbede pek çok vakıf vakfederek, gösterişli bir mescit, Dâr el- Ziyâfe (دارالضيافة), Dâr el- Seyyâdet (دارالسيادة) ve kalenin içinde hasları için bir saray yaptırmıştır* (Ebrû, 1317, s. 8-9).

Hâfız Ebrû'nun Ebvâbü'l-Ber olarak adlandırdığı alan, Sultaniye Kümbeti'nin hemen yanında yer almaktaydı. Kamuya ait bir külliye biçiminde tasarlanan bu bölümde okul, medrese, hangâh, dârü'z-ziyâfe ve dârü's-seyyâre gibi çeşitli yapılar bulunmaktaydı. Ayrıca burada, eğitim faaliyetlerinden sorumlu hocaların konaklaması için inşa edilmiş mekânlar da yer almaktaydı (Ebrû, 1317, 9; İkbâl, 1924, 399; Sadeghnezhad, 2014, s. 21; Gördeğir, 2019, s. 24-25).

Sultaniye şehrini ziyaret eden dönemin en önemli seyyahlarından Giosafat Barbaro, Sultaniye Kubbesi hakkında “*Venedik'teki San Zuanne Paulo Kilisesi'nin kubbesinden daha büyüktür. Üç adım yüksekliğinde bakır bir kapısı bulunur. Ayrıca içinde eski zamanlara ait beylerin mezarları var. Kapının parmaklıkları oldukça sağlamdı. Kapıların bakır işçiliği çok iyi çalışılmış, üzerindeki desenler oyularak yapılmış kendi tarzında oldukça güzel tasarımlar yapılmış. Tasarımlarda altın ve gümüş kullanımı takdire şayandı. Kapıların bazıları üzerindeki işlemeler elma iriliğinde, ekmek kadar büyük şekildedir. Bazılarının işlemeleri turuncu iriliğindeydi. Altın ve gümüş işlemeciliği o kadar hassastır ki bizim ustalar gibi bunları yapabilecek bir ruha sahip değiliz ve yeterli zamanımız olsa bile bu işi yapmak çok zordur. Şehirde bundan başka görmeye degecek bina yoktur*” (Barbaro, 2016, s. 74) diyerek Sultaniye Kümbeti'nin ihtişamının bahsetmiştir. Barbaro'nun aktardığı bilgiler, Sultaniye'deki mimari sanatın görkemini ve özellikle Sultaniye

Kümbeti'nin dönemin Batılı gözlemcileri üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Yapının anıtsal boyutları, metal işçiliğindeki incelik ve süsleme programındaki zenginlik, İlhanlı döneminde sanat ve tekniğin ulaştığı yüksek seviyeyi göstermektedir. Altın ve gümüş gibi değerli madenlerin kullanılması, yapının siyasal ve sembolik önemine de işaret etmektedir. Barbaro'nun hayranlık dolu ifadeleri, Sultaniye Kümbeti'nin sadece yerel ölçekte değil uluslararası düzeyde de dikkat çekici bir eser olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

İran'da uzun yıllar sanat tarihi alanında araştırmalar yürüten André Godard, Sultaniye Kümbeti'ni *"Kesinlikle Moğol mimarisinin bilinen en güzel örneği, İran-İslam mimarisinin en yetkin ve tipik ürünlerinden biri ve teknik açıdan belki de en ilginç ve en güzel olanıdır."* sözleriyle tanımlamaktadır (Godard, 1962, s. 308). İranlı arkeolog A. Mirfettah'ın kazı bulguları ise, kümbetin farklı kültürel unsurları ve sanat geleneklerini bir araya getirerek özgün bir sentez oluşturduğunu göstermekte ve Godard'ın değerlendirmelerini doğrulamaktadır (Mirfettah, 1995, s. 1-24).

Kümbet, tarih boyunca çeşitli tahribatlara uğramasına rağmen farklı dönemlerde gerçekleştirilen onarım çalışmaları sayesinde günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. Kümbet, 2005 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınmıştır. Sultaniye Kümbeti, Ayasofya Cami ve İtalya'daki Santa Maria kilisesinden sonra tuğladan yapılmış dünyanın en büyük üçüncü kubbeli binasıdır (Curatola, 2020, s. 565; Atri, 2023, s. 94).

Şekil 4. Sultan Olcaytu Kümbeti kalıntıları (Fatih Korkmaz Fotoğraf Arşivi)

Şekil 5. Sultan Olcaytu Kümbeti kalıntıları (Fatih Korkmaz Fotoğraf Arşivi)

Daşkesen Tapınağı: İran'ın Zencan iline bağlı Sultaniye şehri yakınlarındaki Vir Köyü civarında, bir dağ yamacına oyularak inşa edilmiş olan Daşkesen Tapınağı (Şekil 6-7), İlhanlı dönemine tarihlenen önemli taş yapılar arasında yer almaktadır (Çobanoğlu, 2021, s. 743). Büyük bir kaya kütleinin oyulmasıyla oluşturulan tapınak, duvarlarında yer alan ejderha motifleri nedeniyle halk arasında "Ejder Tapınağı" olarak da anılmaktadır. Tapınağın kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Ancak bu yapının ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığına dair farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilki, tapınağın çok eski devirlerde inşa edildiği ve tarih boyunca varlığını koruduğu yönündedir. İkinci görüşe göre ise tapınak, Budist inancına sahip olduğu bilinen İlhanlı hükümdarı Argûn Han tarafından yaptırılmıştır. Üçüncüsü ise yapının, Argûn Han'ın kızı ve Sultan Olcaytu'nun kız kardeşi olan Olcay Hatun tarafından inşa ettirildiği görüşüdür (Scarcia, 1975, s. 99-104; Sobuti, 1998, s. 38-55; Sadeghnezhad, 2014, s. 31-35; Bülbül, 2019, s. 331-332).

Doğu bilimci Gianroberto Scarcia, tapınağın İlhanlılar döneminde, büyük ihtimalle Argûn Han veya onun çağdaşı bir hükümdar tarafından yaptırıldığını belirtmektedir. Ancak bu konuda kesin bir bilimsel kanıt henüz ulaşılamamıştır. Tapınakta yer alan ejderha motifleri de yapının kimliği hakkındaki tartışmaları derinleştirmektedir. Bu figürler, Çin, Moğol ve Türk sanatlarında ortak bir kullanım alanına sahip olduğundan kültürel aidiyetin belirlenmesini güçleştirmektedir. Tapınağın doğu ve batı cephelerinde görülen taş işçiliği ve bezemeler, dönemin sanat anlayışını ve ileri taş ustalığını yansıtmaktadır. Bazı görüşlere göre, tapınak İlhanlılar döneminde Budist bir ibadet mekânı olarak kullanılmıştır. Bu sav, İlhanlıların İslamiyet'i benimsemelerinden önce Budizm'e duydukları yakınlık ve Budist rahiplerin varlığıyla desteklenmektedir. Günümüzde tapınağın büyük bölümü tahrip olmuş olup yalnızca iki yan duvarı ayakta kalmıştır. Duvarlardaki ejderha motifleri günümüzde koruma altındadır ve yapının sanatsal değerinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Scarcia, 1975, s. 99-104; Blair, 2013, s. 113; Sadeghnezhad, 2014, s. 53).

Şekil 6. Daşkesen Tapınağı Görünümü (Fatih Korkmaz Fotoğraf Arşivi)

Şekil 7. Daşkesen Tapınağı ejder Resmi (FatihKorkmaz Fotoğraf Arşivi)

Nur Tepesi: İran'ın Zencan iline bağlı Sultaniye şehrinde, Sultaniye Kümbeti'ne yaklaşık iki kilometre mesafede yer alan Nur Tepesi (Şekil 8-9), bölgenin önemli tarihî yapılarından biridir. Yapının ne zaman ve kim tarafından inşa edildiğine dair kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak arkeolojik ve mimari bulgular, Nur Tepesi'nin eski dönemlerde bir saray veya türbe olarak kullanılmış olabileceğini göstermektedir (Mirfattah, 1995, s. 15-25; Sadeghnezhad, 2014, s. 415-416).

Şekil 8. Nur Tepesi (Fatih Korkmaz Fotoğraf Arşivi)

Şekil 9. Nur Tepesi (Fatih Korkmaz Fotoğraf Arşivi)

Günümüzde büyük bir bölümü tahrip olan bu yapı üzerinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında mimari özellikleri ve kullanılan yapı malzemeleri ortaya çıkarılmıştır. Kazılar sonucunda, yapının teraslı ve kubbeli bir plana sahip olduğu, oyulmuş taşlardan inşa edildiği ve dış cephesinin alçı ile kaplandığı belirlenmiştir. Özellikle renkli tuğlalar ve turkuaz renkli çinilerle süslenmiş olması, yapının dönemin sanat anlayışını yansıttığını göstermektedir. Mimari teknikler ve süslemeler, Sultaniye Kümbeti ile benzerlikler taşımakta olup, yapının İlhanlı dönemine tarihlendirilebileceği veya bu dönemde kapsamlı bir tadilat geçirmiş olabileceğini düşündürmektedir (Mirfattah, 1995, s. 15-25; Sadeghnezhad, 2014, s. 415-416).

Nur Tepesi'nin, Sultaniye Kümbeti'ne yakın bir konumda yer aldığı ve Argûn Han'ın mezarının Sultaniye civarındaki bir tepede bulunduğu dair rivayetler de bulunmaktadır. Bu sebeple bazı araştırmacılar, bu yapının Argûn Han'a ait bir mezar olabileceğini ileri sürmüştür (Sadeghnezhad, 2014, s. 415-416). Ancak bu görüşün kesinlik kazanabilmesi için ayrıntılı arkeolojik kazılara ihtiyaç vardır.

Çelebioğlu Türbesi: Sultaniye şehir merkezinde yer alan Çelebioğlu Türbesi (Şekil 10-11), yeşil kesme taşlar kullanılarak sekizgen şeklinde inşa edilmiştir. Yapının üzeri alçı ile sıvanmış; tuğla, seramik ve çini süslemeleriyle zenginleştirilmiştir. Renkli tuğlalar hem yapısal hem de dekoratif unsur olarak yoğun biçimde kullanılmıştır. Çini

bezemelerde mavi ve yeşil tonlar öne çıkmaktadır. Seramiklerle birlikte yapılan bu süslemeler, türbenin estetik bütünlüğünü güçlendirmektedir. Kullanılan malzeme ve teknikler bakımından, Çelebioğlu Türbesi ile Sultaniye Kümbeti arasında belirgin benzerlikler bulunmaktadır. Bu durum dönemin mimari anlayışı hakkında bölgesel bilgiler vermektedir (Texier, 1908, s. 23; Godard, 1954, s. 26-28; Wilber, 1955, s. 173; Mokhlesi, 1985, s. 68-72; Sadeghnezhad, 2014, s. 77-79; Doğan, 2016, s. 25-27).

Şekil 10. Çelebioğlu Türbesi'nin Dıştan Görünümü (Fatih Korkmaz Fotoğraf Arşivi)

Şekil 11. Çelebioğlu Türbesi (Fatih Korkmaz Fotoğraf Arşivi)

Türbenin inşa tarihiyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Çelebioğlu Türbesi'nin üzerinde bulunan kitabeden hareketle bu yapının 1332 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ancak Donald Wilber, türbe ile külliye binasının iki farklı zamanda inşa edildiğini ileri sürmektedir. O, bu durumu şöyle açıklamaktadır; “Eğer iki yapı aynı dönemde yapılmış olsaydı, mimari özellik ve sanat tarzı bakımından büyük benzerlikler taşırlardı; oysa türbenin binaya kıyasla farklı bir mimari anlayış sergilemesi, türbenin daha sonra inşa edildiğini göstermektedir” (Wilber, 1955, s. 173). Wilber, türbenin inşa tarihini 1330 yılına tarihlendirirken, Godard bu yapının 1333 yılında inşa edilmiş olabileceğini ileri sürmektedir (Godard, 1954, s. 26-28; Wilber, 1955, s. 173). Wilber ve Godard'ın sunduğu farklı tarihlendirmeler, Çelebioğlu Türbesi'nin inşa sürecinde yaşanan mimari değişimlerin anlaşılması açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Türbenin sadeliği, kesme taş kullanımındaki ustalık ve zarif süsleme anlayışı ise, yapı üzerinde İlhanlı mimarisinin olgunlaşmış estetik değerlerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Molla Hasan Kaşi Türbesi: İlhanlı döneminde yaşamış olan harem şairi Molla Hasan Kaşi'ye ait bu türbe (Şekil 12-13), mimari tarzı ve zengin süslemeleriyle dikkat çekmektedir. Türbe, sekizgen dış yapıya ve kare planlı iç mekâna sahiptir. Zaman içinde özellikle Safevîler ve Kaçarlar döneminde yapıda çeşitli tadilatlar yapılmıştır. Firuze çinilerle kaplı kubbesi, Kûfî yazılarla bezeli girişi ve iç duvarlarda yer alan şiir panoları, yapının sanatsal değerini önemli ölçüde artırmaktadır (Mokhlesi, 1985, s. 72-73; Sadeghnezhad, 2014, s. 88-90). Türbenin mimari planı ve süsleme detayları, İlhanlı sanatının bireysel şairleri onurlandırma geleneğini yansıtmaktadır. Safevî ve Kaçar dönemlerinde yapılan müdahaleler ise, yapının sürekli bir kültürel aktarımın parçası hâline geldiğini göstermektedir.

Şekil 12. Molla Hasan Kaşi Türbesi (Fatih Korkmaz Fotoğraf Arşivi)

Şekil 13. Molla Hasan Kaşi Türbesi (Fatih Korkmaz Resim Arşivi)

Sultaniye’de Çini, Seramik ve Minyatürün Gelişimi

İlhanlılar, İran ve çevresine yerleştikten sonra yakıp yıktıkları şehirleri yeniden imar etmekle kalmamış, kültürel ve sanatsal faaliyetlere de büyük önem vermişlerdir. Çini, seramik, resim ve minyatür sanatları İlhanlılar döneminde önemli bir gelişim göstermiştir.

Çini ve Seramik: İlhanlı mimarisinin ayrılmaz bir parçası olan çini ve seramik sanatı, Moğolların Uzak Doğu’dan getirdikleri estetik anlayış ile Türk-İslam sanat geleneğinin birleşmesi sonucu özgün bir kimlik kazanmıştır. Bu dönemde, Çin menşeli teknikler Türk ve Moğol sanat anlayışıyla sentezlenmiştir. Özellikle Sultan Olcaytu ve Sultan Ebu Said dönemlerinde oluşturulan teknikler ile mimari süslemelerde çini kullanımı büyük ölçüde artmıştır (Kâşânî, 1389, s. 47-48; Benjamin, 1887, s. 84-85; Wilber, 1955, s. 139; Godard, 1962, s. 308-309; Bahman, 1316, s. 251-252).

Sultaniye Kümbeti’nin turkuaz çinilerle kaplı kubbesi ve güney cephesindeki sırlı çiniler, bu sanatsal anlayışın en güzel örneklerinden biridir. Sultaniye’de sanat faaliyetlerinin artması, bölgede büyük ölçekli çini ve seramik atölyelerinin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bu atölyelerde sadece Sultaniye için değil çevre şehirler için de çini üretimi yapılmıştır. Böylece şehir kısa sürede Kaşan ile birlikte İlhanlı coğrafyasının en önemli çini üretim merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Atölyeler üretim yerleri olmasının yanı sıra sanatçıların yetiştirildiği eğitim merkezleri olarak da işlev görmüştür. Ancak İlhanlıların yıkılmasının ardından yaklaşık yüzyıllık bir süreçte, Sultaniye eski ihtişamını kaybederken, bu süreçte sanat atölyeleri kapanmış ve şehir sanatsal üretimindeki önemini kaybetmiştir (Kâşânî, 1389, s. 47-48; Benjamin, 1887, s. 84-85; Browne, 1920, s. 48; Wilber, 1955, s. 139; Godard, 1962, s. 308-309; Minorsky, 2001, s. 33; Kadoi, 2009, s. 39-79; Haykıran, 2016, s. 287).

Resim ve Minyatür: Moğolların İran’a yerleşmesiyle Uzak Doğu resim ve minyatür geleneği bu coğrafyada kalıcı bir yer edinmiştir. İlhanlılar döneminde özellikle Uygur ressamlarının etkisiyle gelişen bu sanat dalı hem konu hem de teknik açıdan önemli bir çeşitlilik kazanmıştır. Çin manzara geleneğine özgü bulut, dağ, ejderha ve su motifleri, resim ve minyatürlerde belirgin biçimde kullanılmıştır. Eserlerde tarihî olaylar, savaş sahneleri, av partileri ve saray yaşantısı gibi temalar işlenmiştir. Figüratif anlatımda Moğol ve Çin unsurlarının başarılı bir sentezi dikkat çekmektedir. İlhanlılar döneminde Sultaniye, Tebriz ve Bağdat gibi şehirler, resim ve minyatür sanatının önde gelen merkezleri hâline gelmiştir (Benjamin, 1887, s. 84-85; Wilber, 1955, s. 139; Godard, 1962, s. 308-309; Grube-Sins, 1989, s. 200-202; Aslanapa, 1989, s. 366; Browne, 1920, s. 48; Haykıran, 2016, s. 287).

Ebu Said Han döneminde ünlü sanatçı Ahmed Musa ile beraber İlhanlı resim ve minyatür sanatı özgün bir karakter kazanmıştır. Bu dönemde Moğol sanat anlayışının etkileri, önceki dönemlere kıyasla daha belirgin bir şekilde eserlerde kendini göstermiştir. İlhanlıların çöküşünden sonra dahi bu sanat geleneği varlığını sürdürmüştür. Celayirliler döneminde Şeyh Üveys ve Sultan Ahmed Celayir’in himayesinde Sultaniye’de resim ve minyatür sanatı gelişmeye devam etmiştir. Ancak Timur’un bölgeyi ele geçirmesi ve sanatçıları Semerkand’a götürmesi, Sultaniye’nin sanatsal anlamda eski etkinliğini ve önemini kaybetmesine sebep olmuştur (Benjamin, 1887, s. 84-85; Wilber, 1955, s. 139; Godard, 1962, s. 308-309; İpşiroğlu, 1967, s. 36-37; Grube-Sins, 1989, s. 200-202; Aslanapa, 1989, s. 366; Browne, 1920, s. 48). Bu bilgiler İlhanlı döneminde resim ve minyatür sanatının Moğol ve Çin estetik gelenekleriyle nasıl özgün bir biçimde harmanlandığını yalın ve etkili bir dille yansıtmaktadır. Sultaniye’nin bu gelişimde üstlendiği rol, şehrin kültürel hayatının zenginliğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Sultaniye’de Ticaret ve Ekonomi

Sultaniye, İlhanlı Devleti’nin siyasi, kültürel ve ekonomik stratejileri doğrultusunda planlı bir biçimde inşa edilmiştir. Kent, bölgesel ve küresel ticaret ağlarının kesişim noktasında yer alarak dönemin ticari dinamiklerini şekillendiren stratejik bir merkez konumuna ulaşmıştır. Moğol İmparatorluğu’nun geniş coğrafi ağı içinde ticaret yollarının yeniden tanımlandığı bir dönemde, Asya ile Anadolu arasındaki bir köprü görevi görmüştür. Özellikle Sultan Olcaytu’nun ticaret yolları politikaları sayesinde, Sultaniye kısa sürede hem doğudan batıya hem de kuzeyden güneye uzanan kervan yollarının buluşma noktası olmuştur (Vassâf, 1346, s. 277; Benâketî, 1348, s. 480). Olcaytu’nun teşvikleriyle şekillenen bu yeni ulaşım ağı, Tebriz’in geleneksel ticari üstünlüğünü zayıflatmış ve bölgesel ekonomik merkez kademeli olarak Sultaniye’ye kaydırmıştır (Vassâf, 1346, s. 277-278; Benâketî, 1348, s. 475). Sultaniye’nin konumu, Moğol hanedanının siyasi gücüyle Batı Asya’daki uluslararası ticaretin yönünü de değiştirmiştir. Şehir, Venedik ve Cenevizli tüccarlar, Avrupa, Mısır, Hindistan ve Çin’den gelen tüccarlar için önemli bir cazibe merkezine dönüşmüştür. Özellikle Venedik ve Cenevizli tüccarlar, Sultaniye’den temin ettikleri malları Karadeniz limanlarından Avrupa pazarlarına ulaştıran geniş bir ticaret ağı kurmuşlardır (Yıldırım, 2019, s. 364-365; Eğilmez vd, 2021, s. 529; Yıldırım, 2022, s. 243). Bu ağın oluşumunda, İlhanlı hükümdarlarının İtalyan tüccarlara tanıdığı geniş ticari imtiyazlar belirleyici rol oynamıştır. Söz konusu imtiyazlar Sultaniye ve Tebriz gibi önemli pazarlarda, doğu ile batı arasında etkin bir ticaretin sürdürülmesine imkân sağlamıştır (Schiltberger, 1997, s. 108; de Clavijo, 2021, s. 119; Adil Hilal, 2019, s. 276; Özturhan-Ağır, 2023, -s. 99-114).

1318–1330 yılları arasında Asya’ya gerçekleştirdiği seyahat sırasında Sultaniye’yi de ziyaret eden Fransiskan misyoner Oderic de Pordenone, şehrin ticari hareketliliğine dikkat çekmiş çevre bölgelerden getirilen çok sayıda kıymetli ürünün Sultaniye pazarlarında satışa sunulduğunu belirtmiştir (Oderic de Pordenone, 1891, s. 8-9; Lee, 2015, s. 12-13).

Sultaniye’de ticaret hem dış bağlantılara hem de iç pazarlara dayanıyordu. Tebriz, Hemedan, Kazvin, İsfahan ve Şiraz gibi şehirlerden getirilen ürünler burada geniş bir dolaşım ağına dâhil olmuştur. Tekstil, değerli taş, baharat ve el sanatları üretimleri, kentin ekonomik hayatını canlandırmış ve ticari yapısına çeşitlilik kazandırmıştır (Feizi, 2019, s. 79; Özturhan-Ağır, 2023, s. 108-110).

Şehrin sokakları ve pazarlarında dükkânlar inşa edilmiştir. Bu dükkânlara çevre şehirlerden, özellikle Tebriz’den getirilen zanaatkarlar ve çeşitli meslek erbabı yerleştirilmiştir. Söz konusu alanlar, ekonomik açıdan değerli ipek kumaşlar ve farklı ticari mallarla donatılmıştır (Kâşânî, 1389, s. 48; Mîrhând, 1358, s. 427; Ebrû, 1317, s. 8-9; Bahman, 1316, s. 251-252; Âştîyânî, 1365, s. 310). Sultaniye, kısa sürede zanaat üretimi ve ticaretin yoğunlaştığı önemli bir ticaret merkezi hâline gelmiştir. Kâşânî’nin tasvirine göre, Sultaniye çarşısında her dükkân zarafetle inşa edilmiş raflar ipek, altın, gümüş ve mücevheratla doldurulmuştur (Kâşânî, 1389, s. 48). Bu çeşitlilik, zenginliğin yanı sıra Moğol aristokrasisinin estetik zevk anlayışını da göstermektedir.

Şehirdeki ticari canlılık, doğrudan ekonomik yapıyı besleyen vergi sistemine de yansımıştır. Sultaniye, İlhanlı maliyesinin önemli gelir kaynaklarından biri hâline gelmiştir. Ticaretten alınan “tamğa”, tarımsal üretimden elde edilen “kalan”, hayvancılıkla ilişkili “kopçur”, gayrimüslimlerden alınan “cizye”, ayrıca “dükkân”, “darphane” ve “kölelik” gibi alanlardan sağlanan vergiler, merkezi hazineye düzenli olarak aktarılmıştır. Tüm bu vergi kalemleri Cam’ül Hesap defterlerine kaydedilerek merkezi idareye sunulmuştur (Mâzenderânî, 2013, s. 241-256). Vergi sisteminin bu işleyişi, Moğol yönetimi döneminde Sultaniye’nin hem üretim hem de tüketimin merkezi hâline geldiğini göstermektedir.

Ticaretin güvenliği, doğrudan siyasal istikrarla ilişkilidir. Sultan Ebu Saîd döneminde (1316–1335) Venediklilere tanınan geniş imtiyazlar sayesinde Sultaniye, bölgesel ekonomi içindeki etkisini önemli ölçüde artırmıştır (Adil Hilal, 2019, s. 259). Ancak Ebu Saîd’in ölümünün ardından yaşanan siyasal çözülme, kentin ekonomik yapısını derinden sarsmıştır. Bu dönemde şehir önce Çobanoğulları’nın, ardından Celayirlilerin egemenliğine girmiştir. Çobanoğulları, ticareti canlandırmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Ancak artan güvenlik sorunları nedeniyle bu çabalar sonuçsuz kalmıştır. Güven ortamının zayıflaması, pek çok tüccarın Sultaniye’yi terk etmesine yol açmıştır (Togan, 1931, s. 39-40; Korkmaz, 2022, s. 280-282).

Celayirli Şeyh Üveys’in iktidarıyla birlikte şehir yeniden toparlanma sürecine girmiş, güvenliğin sağlanmasıyla ticaret yolları tekrar işlerlik kazanmıştır (Beyânî, 1093, s. 166-167). Bu dönemde Sultaniye, doğu-batı ticaret hattı üzerinde yeniden önemli bir merkez konumuna gelmiştir. 1385’te Timurluların hâkimiyetine giren şehir, yürütülen imar faaliyetleriyle canlandırılmış ve kısa sürede tekrar bölgesel ticaretin önde gelen merkezlerinden biri hâline gelmiştir (Korkmaz, 2022, s. 282-284). Timurlular döneminde Sultaniye’yi ziyaret eden İspanyol seyyah Ruy Gonzalez de Clavijo, şehirde gerçekleştirilen ticaretin kapsamı ve pazarlarda satılan ürünlerin çeşitliliği hakkında şu bilgileri aktarmaktadır: “Sultaniye şehrine her yıl Hindistan’dan birçok kervan gelmekte ve birçok farklı baharatlar getirmektedir. Kaldı ki Suriye’de bulunmayan birçok baharatlar burada bulunuyor ve burada bulunanlar hiçbir zaman İskenderun piyasasına gönderilmiyor. Hazar denizinin güney sahillerinde bir vilayet olan Ceylan’ın ipekleri de buraya geliyor. Ceylan ipekleri, Sultaniye’den Şam’a, Suriye’nin diğer kısımlarına, Türkiye’ye, Kefe’ye ve komşu yerlere gönderiliyor. Şirvan’daki Şamahi’de yapılan ipeklerde buraya getiriliyor. Şamahi’de ipekler çoktur. İran tacirlerinden başka Ceneviz ve Venedik tacirleri oraya giderek bu ipekleri alıyorlar.” Sultaniye’ye Şiraz ile çevresinin çeşitli pamuklu

ve ipekli kumaşları, tenteler, krepler geliyor. Horasan'ın Yesen ve Serp çevresinden birçok kumaş gönderiliyor. Hürmüz'den Sultaniye'ye inci ve değerli taşlar getiriliyor. Bu incilerin içinden çıktığı sedefler, çok geniş olduğu gibi inciler oldukça beyazdır. İnciler ve sedefler, Sultaniye ile Tebriz'e gönderilerek işleniyor ve bunlardan değişik yüzükler ve küpeler yapılıyor. Her yıl bu mevsimde Keefe ve Trabzon gibi Hristiyan memleketlerinden gelen tacirler burada toplanarak alışveriş yapıyor" (de Clavijo, 2021, s. 118-119). Ruy Gonzalez de Clavijo'nun aktardıkları, Sultaniye'nin Timurlular dönemindeki ekonomik canlılığını ve ticari potansiyelini açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu dönemde şehrin, mal alışverişinin yanı sıra üretim ve işleme faaliyetleriyle de bölgesel bir cazibe merkezi hâline geldiği anlaşılmaktadır.

Timur'un ölümünün ardından başlayan taht mücadeleleri, şehirdeki istikrarı zayıflatmıştır. 1408'de Karakoyunluların kente hâkim olmasıyla birlikte yaşanan yağmalar ve nüfus kayıpları, ticari etkinliğin sona ermesine yol açmıştır. Şehrin bir süreliğine yeniden Timurluların kontrolüne girmesi bile bu çözülme sürecini durduramamıştır. Nihayetinde Karakoyunluların Tebriz'i başkent yapmasıyla Sultaniye, bölgesel merkez olma niteliğini tamamen yitirmiştir (İsfahânî Kazvîni, 1379, s. 631; Rumî, 2006, s. 255; Petrushevsky, 1968, s. 506-507; Le Strange, 2015, s. 290).

Sultaniye, bir yüzyıldan kısa sürede ekonomik yükseliş ve düşüşün bütün evrelerini yaşamış Orta Çağ'ın geçici metropollerinden biri olarak tarih sahnesinden çekilmiştir. Bu durum, 1474 yılında şehri ziyaret eden Venedikli seyyah Ambrogio Contarini'nin gözlemlerinden açıkça görülmektedir. Contarini, Tebriz'in canlı ve büyük bir pazar şehri olduğunu, buna karşın Sultaniye'de yalnızca sıradan yiyecekler ve pamuklu kumaşların satıldığı küçük pazarların bulunduğunu belirtmiştir (Contarini, 1873, s. 69-70). Bu bilgiler, Sultaniye'nin eski parlak ticari kimliğini kaybederek sıradan bir şehir konumuna gerilediğini ortaya koymaktadır. Ticaret yolları ve vergi sistemlerine dayanan bu ekonomik yapı, maddi dolaşımın yanı sıra kentin toplumsal ve kültürel dinamiklerini de derinlemesine etkilemiştir. Sultaniye'deki ticari canlılık, sosyal dokunun dönüşmesine ve farklı kültürlerin bir arada şekillendiği çok katmanlı bir yapının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönüşümün izleri, şehrin sosyal örgütlenmesinde, dinî mimarisinde ve kamusal yaşam pratiklerinde açık biçimde izlenebilmektedir. Dolayısıyla Sultaniye'deki toplumsal ve dinî yaşam, ekonomik dinamiklerle kurduğu bu güçlü etkileşim çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Sultaniye'nin Sosyal ve Dinî Yapısı

Sultaniye, 1306–1404 yılları arasında farklı kültürlerin, dinî yapıların ve karmaşık bir sosyal dokunun bir arada bulunduğu kozmopolit bir şehir hâline gelmiştir. Tebriz ve çevresinden gelen Müslüman, Yahudi ve Hristiyan ailelerin yerleşmesiyle şehir, kısa sürede etnik ve dinî açıdan çeşitlilik gösteren bir yapıya kavuşmuştur (Hamedânî, 1999, s. 662; Vassâf, 1346, s. 285-286; Spuler, 2011, s. 209-210). Nitekim Mustevfi'nin "*Birçok başka eyaletten de insanlar, tüm milletlerden ve mezheplerden olanlar, yeni başkentte yerleşmek üzere buraya göç etmişlerdir; bu nedenle şu anda burada konuşulan dil yeknesak değildir, ancak ağırlıklı olarak Farsçanın karışık bir lehçesidir*" ifadesi, Sultaniye'deki farklı kültürlerin varlığını yansıtan en çarpıcı örneklerden biridir (Mustawfi, 1919, s. 61).

Şehir nüfusu temelde Müslim ve gayrimüslim olarak ayrılırken toplumsal yapı ise askerî ve sivil sınıflar olarak iki ana kategoriye ayrılmıştır. Sultaniye'nin, İlhanlılar gibi dönemin askerî açıdan en güçlü devletlerinden birinin başkenti olması, şehri büyük bir ordugâh merkezi hâline getirmiştir. Bu durum hem şehrin güvenliğinin sağlanmasına hem de askerî harcamalar yoluyla ekonomik canlılığın sürdürülmesine katkı sağlamıştır. İlhanlıların dağılmasının ardından Çobanoğulları, Celayirliler, Timurlular ve Karakoyunlular, Sultaniye'de kendi yönetim yapılarını oluşturarak şehri yerel yöneticiler aracılığıyla idare etmişlerdir. Ayrıca şehrin güvenliğini sağlamak amacıyla özel askerî birlikler oluşturmuşlardır. Timur'un kıymetli eşyalarını, hazinelerini ve ailesini bu şehirde muhafaza etmesi, Sultaniye'nin söz konusu dönemde de siyasi ve stratejik önemini sürdürdüğünü göstermektedir. Şehirde, askerî nüfusun yanı sıra devlet idarecileri ve memurlar da önemli bir sosyal katmanı oluşturmuştur (Hamedânî, 1999, s. 662; Vassâf, 1346, s. 285-286; Benâketî, 1348, s. 480; de Clavijo, 2016, s. 119; Ebrû, 1317, s. 8-9; Dubeux, 1840, s. 350-351; Spuler, 2011, s. 209-210).

Sultaniye'nin kısa süre içerisinde bölgenin en önemli ticaret merkezlerinden biri olması başta Tebriz olmak üzere çevre şehirlerden çok sayıda tüccar ve esnafın şehre göç etmesine neden olmuştur. Bu durum şehrin ekonomik ve demografik açıdan hızlıca gelişmesini sağlamıştır. Sanat ve ilim alanında da önemli bir ilerleme kaydeden şehir, Sultan Olcaytu'nun sanata ve eğitime verdiği önem sayesinde birçok sanatçı, âlim ve zanaatkârın Sultaniye'ye yerleşmesine vesile olmuştur. Bu süreç, şehirde sosyal ve kültürel yaşamın zenginleşmesine büyük katkı sağlamıştır (Hamedânî, 1999, s. 662; Vassâf, 1346, s. 285–286; Spuler, 2011, s. 209-210).

Sultaniye'nin sosyal ve kültürel zenginliği, İlhanlıların dağılmasını takip eden dönemde yaşanan siyasi istikrarsızlıklar sırasında ciddi şekilde zarar görmüştür. 1335–1339 yılları arasında şehrin Çobanoğulları ile Celayirliler arasında sık sık el değiştirmesi, baskıcı yönetimler ve yağmalar, halkın büyük bir bölümünün şehri terk etmesine yol açmıştır. Bu süreçte şehirde hem Müslim hem de gayrimüslim nüfus hızla azalmıştır. Ticaret ve tarım faaliyetleri ciddi oranda sekteye uğramıştır. 1340 yılında şehri hâkimiyeti altına alan Çobanoğulları'ndan Melik Eşref'in baskıcı yönetimi, Sultaniye ekonomisine önemli katkılar sunan İtalyan tüccarların dahi şehirden ayrılmasına neden olmuştur. Bu

gelişmeler, şehirdeki gayrimüslim nüfusun da belirgin şekilde azalmasına sebep olmuştur (İbn Battûta, 2020, s. 322-324; Ebrû, 1317, s. 164-170; Semerkandî, 1383, s. 163-164; Spuler, 2011, s. 209-210; Âştiyânî, 1365, s. 359; Yılmaz, 1992, s. 106-107).

Celayirli Sultan Üveys döneminde sağlanan siyasi istikrar, Sultaniye’de ekonomik ve sosyal bir canlanma başlatmıştır. Ancak Miranşah’ın yıkımları ve Timur’un ölümünden sonra yaşanan Timurlu–Karakoyunlu mücadeleleri, şehrin sosyal dokusunu derinden sarsmıştır. Bu dönemde meydana gelen zorunlu göçler ve Karakoyunlu yağmaları, Sultaniye’nin demografik yapısını büyük ölçüde değiştirmiştir (Yezdî, 2013, s. 323; Clavijo, 2016, s. 118-119; Fasîh Hâfî, 1239, s. 140; İsfahânî Kazvîni, 1379, s. 262; Yılmaz, 1992, s. 208-209; Macit, 2021, s. 96-97). Şahrüh döneminde uygulanan toprak dağıtımı ve vergi muafiyeti politikaları kısa süreli bir toparlanma sağlamış, ancak kalıcı bir istikrar oluşturmamıştır. Şahrüh’un ölümünden sonra Karakoyunluların başkenti Tebriz’e taşınmalarıyla Sultaniye, ekonomik ve sosyal önemini tamamen yitirmiştir (Fasîh Hâfî, 1239, s. 272-273; Mîrhând, 1358, s. 696-697; Rumlû, 2006, s. 198-199; Tihranî, 2014, s. 82-85; Sümer, 1992, s. 128-130).

Sultaniye’de sosyal hayatı olumsuz etkileyen bir diğer unsur ise çevresel ve doğal felaketler olmuştur. 1370 yılında ortaya çıkan salgın hastalıklar, tarım ve ticaret faaliyetlerine ağır darbe vurmuştur. Bu durum kıtlıkların ortaya çıkmasına ve ciddi nüfus kayıplarına sebep olmuştur. Bu dönemlerde şehirdeki sosyal düzen büyük ölçüde bozulmuş ve özellikle yoksul kesim çok ciddi zorluklarla karşı karşıya kalmıştır (Kazvîni, 1372, s. 36-38; Mîrhând, 1358, s. 375).

Müslümanlar: İlhanlı Devleti’nde Gazan Han’ın Müslümanlığı kabul etmesiyle birlikte İslam dininin İlhanlı topraklarındaki etkisi giderek artmıştır. Birçok tapınağın yerini cami ve mescitler almıştır. Gazan Han’dan sonra tahta geçen Sultan Olcaytu da İslamiyet’i kabul ederek cami ve medreseler yaptırmış ve şehre çok sayıda âlim davet etmiştir. Bu gelişmeler İslamiyet’in Sultaniye’de hızlı bir şekilde yayılmasına katkı sağlamıştır. Cuma günleri düzenlenen ilmi tartışmalar, şehirde İslamî hayatın güçlenmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Sultan Olcaytu’nun ilk başta Hanefî mezhebini benimsemesine rağmen daha sonra Şii’liğe yönelmesi, halk arasında mezhepsel farklılıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ancak şehirdeki çoğunluk Sünnî mezhebini benimsemeye devam etmiştir. Bu dönemde mezhepler arasında ciddi bir tartışma ya da çatışma yaşanmamıştır. Sultan Ebu Saîd döneminde ise Sünnilik tekrar devletin resmî mezhebi olarak benimsenmiştir. Bu durum Şii’lerin devlet yönetimindeki etkisinin azalmasına yol açmıştır. Aynı dönemde ülke genelinde dinî kurallar sıkılaştırılmış; içki, kumar gibi yasaklar uygulanmaya başlanmış ve fuhuş gibi sosyal sorunlarla mücadele edilmiştir (Vassâf, 1346, s. 285-286; Benâketî, 1348, s. 480; Şabankareî, 2021, s. 228-230; Natanzî, 1957, s. 140-141; Semerkandî, 2011, s. 287; Dubeux, 1840, s. 350-351; Spuler, 2011, s. 209-210).

Sultan Ebu Saîd, dinî yönetimle birlikte sosyal yaşamda da İslam’a önemli katkılar sağlamıştır. Kentte hangâhlar ve medreseler inşa ettirerek, âlimlerin ve halkın gereksinimlerini karşılayan sosyal kurumları güçlendirmiştir. Bu yapılar, Sultan Olcaytu döneminde olduğu gibi, halkın maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayan önemli merkezler hâline gelmiştir. Mezhep tercihlerinde, Sünnî ve Şii inanç gruplarına devlet eliyle herhangi bir baskı uygulanmamış, dinî yaşama saygı gösterilmiştir. Sultaniye özelinde ise Sultan Ebu Saîd’in Sünnî kimliği, şehirdeki Sünnî nüfusun artmasını sağlamıştır (İbn Battûta, 2020, s. 322-324; Vassâf, 1346, s. 356; Natanzî, 1957, s. 142; Âştiyânî, 1365, s. 331; Uzunçarşılı, 1967, s. 616-618; Dayı, 2021, s. 89-90).

Ebu Saîd’in ölümünden sonra yaşanan siyasi karışıklıklar, Sultaniye’deki Müslüman nüfusun dağılmasına yol açmıştır. Celayirli Sultan Üveys döneminde şehir yeniden istikrara kavuşmuş ve İslamî kurumlar güçlenmiştir. Timurlular döneminde Şahrüh’un İslam’a bağlı politikaları sayesinde Müslüman nüfus artmış, ancak Timurlular ile Karakoyunlular arasındaki çatışmalar bu topluluğun huzurunu bozmuş ve kitlesel göçlere neden olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda Sultaniye, İslamî canlılığını ve toplumsal bütünlüğünü büyük ölçüde kaybetmiştir (Fasîh Hâfî, 1239, s. 272-273; Nahcuvânî, 1976, s. 230-235; Rumlû, 2006, s. 198-199; Tihranî, 2014, s. 82-85; Sümer, 1992, s. 128-130; Yılmaz, 1992, s. 102-103; Spuler, 2011, s. 264-268).

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan’ın Tebriz’i başkent ilan etmesiyle güvenli bir yaşam arayışında olan Müslüman nüfusun, Tebriz’e kitlesel göçü hız kazanmıştır. Bu kitlesel göç hareketleri sonucunda Sultaniye, kuruluşundan kısa bir süre sonra tarihsel ve sosyal işlevini büyük ölçüde yitirmiştir. Bu gelişmeler yalnızca Müslüman topluluğu değil, şehirdeki tüm etnik ve dinî grupları da derinden etkilemiştir (Rumlû, 2006, s. 198-199; Tihranî, 2014, s. 82-85; Erdem-Paydaş, 2021, s. 122-123).

Hristiyanlar: İlhanlılar, Hülâgû Han döneminden itibaren Hristiyan dünyasıyla iyi ilişkiler kurmaya büyük önem vermiş ve bu doğrultuda Papalık ile çeşitli diplomatik girişimlerde bulunmuşlardır. 1260 yılında Memlûklerle yapılan Ayn Calut Savaşı’nda uğranılan yenilginin ardından Hülâgû Han, Papa’ya bir elçilik heyeti göndererek Müslümanlara karşı bir ittifak kurulmasını teklif etmiştir. Hülâgû Han’ın Hristiyan tebaaya karşı sergilediği müsamahakâr tutum, İlhanlı topraklarında yaşayan Hristiyan nüfusun toplumsal ve dinî yaşamını olumlu yönde etkilemiştir. Bu süreçte, başta Tebriz olmak üzere birçok İlhanlı şehirde Hristiyanlar tarafından kiliseler inşa edilmiş ve Hristiyan halk dinî vecibelerini özgürce yerine getirme imkânı bulmuştur. Bazı kaynaklar, İlhanlı ordugâhının girişinde çan seslerinin duyulduğu büyük bir kilisenin varlığından söz etmektedir. Öte yandan, Papalık ve Avrupa’daki Hristiyan güçler, Hülâgû Han döneminden itibaren İlhanlı ülkesine yoğun bir şekilde misyonerler göndermeye başlamıştır. Bu misyonerlik faaliyetleri sonucunda İlhanlı coğrafyasında dikkate değer bir Hristiyan nüfus oluşmuştur. Bu nüfus, İlhanlıların dinî

hoşgörü politikaları sayesinde özgürce yaşamlarını sürdürme imkânı bulmuştur (İbn Haldûn, 1363, s. 788-789; Abû'l Farac, 1999, s. 657; Godard, 1954, s. 242-243; Özgüdenli, 2009, s. 333-334; Adil Hilal, 2019, s. 134-155).

İlhanlı-Avrupa ilişkileri Abaka Han ve Argûn Han dönemlerinde de gelişerek devam etmiştir. Bu süreçte Avrupa'ya birçok kez elçilik heyetleri gönderilmiş ve Çin (Pekin) ile de Hristiyan piskoposluk düzeyinde temaslar kurulmuştur. Ancak Gazan Han'ın Müslüman olmasıyla birlikte Hristiyanlara yönelik bir tepki süreci başlamıştır. Hatta bazı kiliselerde tahrip edilmiştir. Bununla beraber Gazan Han'ın kısa süre sonra bu sert politikasından vazgeçtiği, Batılı güçlerle yeniden temas kurduğu ve Hristiyanlara karşı hoşgörümlü bir yaklaşım sergilediği bilinmektedir. Gazan Han'ın dış politikada yürüttüğü ittifak arayışları, siyasal iç politikada toplumsal yapının korunmasına yönelik bir strateji olarak da değerlendirilmelidir. Sultan Olcaytu'nun hükümdarlığı döneminde de Hristiyanlara yönelik doğrudan bir baskı uygulanmamıştır. Olcaytu'nun belirli bir yaşa kadar Hristiyan olması ve bu süreçte dindaşlarına destek vermesi, Hristiyan toplumunun İlhanlı topraklarında imtiyazlı konumunu bir süre daha korumasını sağlamıştır. Ancak Olcaytu'nun İslam dinini benimsemesiyle Hristiyanlara yönelik destek azalmış ve bazı ayrıcalıklar ortadan kaldırılmıştır (İbn Haldûn, 1363, s. 788-789; Abû'l Farac, 1999, s. 657; Godard, 1954, s. 242-243; Özgüdenli, 2009, s. 333-334; Adil Hilal, 2019, s. 134-155).

Sultaniye'nin başkent ilan edilmesi, özellikle Tebriz'deki Hristiyan nüfusun bu şehre göçünü hızlandırmıştır. Bu göçler sonucunda 1318 yılında kurulan Sultaniye Başpiskoposluğu, şehirdeki Hristiyan dinî yapılanmasının en önemli adımlarından biridir. 1329-1338 yılları arasında Sultaniye'yi ziyaret eden Dominiken misyoner Jordanus Catalani, şehirde yaklaşık 500-550 kişilik bir Hristiyan nüfustan söz etmektedir (Catalani, 1863, s. 8-9). Piskoposluk merkezinin kurulması, Sultaniye'nin dönemin Hristiyan dünyası açısından önemli bir dinî merkez hâline geldiğini göstermektedir. Sultaniye'de birden fazla kilisenin bulunduğu bilinmektedir. Bu kiliselerin sayısına dair kaynaklarda kesin bir veri bulunmamaktadır. 17. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden seyyah Jean-Baptiste Tavernier, şehrin bir dönem oldukça büyük olduğunu ve bu büyüklüğün kilise ve şapel sayısından anlaşılabileceğini belirtmiştir (Tavernier, 1678, s. 27-28). Ancak kesin bir sayı vermemiştir. Yine aynı yüzyılda bölgeyi ziyaret eden Jean Chardin ise bir zamanlar Sultaniye'de dört yüzden fazla kilise bulunduğunu belirtmiştir. Ancak şehirde artık Hristiyan nüfusun kalmadığını da ifade etmiştir (Chardin, 2014, s. 346-347). Ancak Chardin'in bu rakamı abartılı bulunmaktadır. Dönemin demografik ve fizikî gerçeklikleri göz önüne alındığında, yeni kurulmuş bir şehirde çok sayıda kilisenin bulunması pek mümkün değildir.

İlhanlı döneminde birçok Hristiyan birey devlet kademelerinde ve ticari faaliyetlerde etkin roller üstlenmiştir. Hristiyanlar çevirmenlik, askerlik ve ticaret gibi alanlarda aktif olarak çalışmış ve devlet ile halk arasında önemli bir köprü vazifesi görmüşlerdir. İlhanlı Devleti'nde Hristiyan tebaa, Sultan Olcaytu dönemine kadar vergi muafiyetinden yararlanmıştır. Ancak Olcaytu döneminde ilk kez Hristiyanlardan vergi alınmaya başlanmıştır (Abû'l Farac, 1999, s. 657; Natanzi, 1957, s. 141; Prazniak, 2013, s. 176-182; Adil Hilal, 2019, s. 134-155).

Sultan Ebu Saîd'in ölümünden sonra başlayan siyasi istikrarsızlık, Hristiyan nüfusun güvenlik endişesiyle Tebriz ve Merağa gibi merkezlere göç etmesine neden olmuştur. İlhanlıların ardından Çobanoğulları, Celayirliler ve Timurlular dönemlerinde de şehirde Hristiyan varlığının bir süre daha devam ettiği kaynaklarda belirtilmektedir. 1404-1405 yıllarında Sultaniye'yi ziyaret eden Ruy Gonzalez de Clavijo, şehirdeki mevcut kiliselerden söz etmektedir (de Clavijo, 2021, s. 117-119). Ancak 15. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde yaşanan iç karışıklıklar, ekonomik gerileme ve yağmalar sonucunda, Sultaniye'deki Hristiyan nüfus giderek azaldığını ve 15. yüzyılın sonlarına doğru şehirde Hristiyan nüfusun kalmadığı anlaşılmaktadır (Tavernier, 1678, s. 27-28; Chardin, 2014, s. 346-347; Prazniak, 2013, s. 180-182; Yılmaz, 1992, s. 262-264; Spuler, 2011, s. 227-270).

Yahudiler: İlhanlı Devleti döneminde farklı coğrafyalara yayılmış dikkate değer bir Yahudi nüfusun varlığı, dönemin kaynaklarında açıkça görülmektedir. Musul ve Bağdat gibi büyük şehirlerde sinagogların bulunması ve bazı bölgelerde Yahudi mahallelerinin kurulması, bu topluluğun İlhanlı topraklarında yerleşik ve kurumsal bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir (Spuler, 2011, s. 227). Ancak Yahudi nüfusun şehirlerdeki dağılımına ilişkin kaynaklarda sayısal veriler bulunmamaktadır. Dönemin önemli seyyahlarından Willem Ruysbroeck ve Jordanus Catalani, İlhanlı coğrafyasında Yahudi nüfusunun varlığından söz etmiş ancak nüfusa ilişkin kesin rakamlar vermemişlerdir (Ruysbroeck, 2021, s. 297; Catalani, 1863, s. 8-9).

İlhanlı Devleti'nde Yahudiler, dinî yaşamın bir parçası olmanın ötesinde, siyasi ve bürokratik yapıda da etkin bir rol üstlenmişlerdir. Özellikle Gazan Han döneminde, devletin üst düzey idari kademelerinde görev alan Hâce Sa'düddin Muhammed Müstevfi Savecî ve Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî gibi Yahudi kökenli devlet adamlarının etkisi dikkat çekmektedir. Savecî, sadrazamlık makamında ekonomi ve maliye işlerinden sorumlu olarak görev yaparken; Reşîdüddin, vezirlik göreviyle idari ve mali işlerin yönetiminde etkili olmuştur. Bu iki devlet adamının etkisiyle birçok Yahudi, İlhanlı sarayında çeşitli görevlere getirilmiş ve devlet bürokrasisi ile ordu teşkilatında önemli roller üstlenmiştir (Hamedânî, 1999, s. 662; Vassâf, 1346, s. 285-286; Spuler, 2011, s. 209-210).

Sa'düddin Savecî'nin sadrazamlığı döneminde İlhanlı ordusunun bazı birliklerine Yahudi askerler dâhil edilmiştir. Kâşânî, bu dönemde orduda yer alan Yahudi birliklerinden de söz eder. Ona göre, bu askerlerin sahip oldukları servet ve toplumsal ayrıcalıklar, Müslüman halk arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır (Kâşânî, 1389, s. 124-125; Örs, 1992, s. 157-158). Bu durum, Yahudilerin idari görevler yanında askerî sahada da önemli bir varlık gösterdiğini ortaya

koymaktadır. Ayrıca bu dönemde Yahudi cemaatinin sahip olduğu maddî refah ve devlet nezdindeki imtiyazlı konum, toplum içinde Yahudilere yönelik eleştirilerin artmasına sebep olmuştur (Kâşânî, 1389, s. 17-18).

Sa'düddin Savecî'nin ölümünden sonra vezirliğe getirilen Reşîdüddin Fazlullah'ın da Yahudi kökenli olduğu, ancak sonradan İslamiyet'i benimsediği kaynaklarda belirtilmektedir (Özgüdenli, 2008, s. 19-21). Reşîdüddin'in Sultan Olcaytu'nun ölümünden sonra yaşanan suikast olayından ötürü yargılandıktan sonra öldürülmüştür. Bu olay İlhanlılar içerisindeki Yahudi nüfuzunun giderek zayıflamasına yol açmıştır. Bu iki önemli Yahudi kökenli devlet adamının siyasi nedenlerle ortadan kaldırılması, Yahudi toplumunun İlhanlı sarayındaki etkinliğinin sona ermesinde bir dönüm noktası olmuştur (Kazvîni, 1344, s. 612-613; Hândmîr, 1535, s. 318-319; Natanzî, 1957, s. 142; Danuu, 2016, s. 249).

Sultan Ebu Saîd'in ölümünün ardından başlayan siyasi kargaşa ortamı Sultaniye'deki Yahudi nüfusu da doğrudan etkilemiştir (İbn Battûta, 2020, s. 325-326; Devletşah Semerkandî, 2011, s. 244-245). Bu süreçte yaşanan istikrarsızlıklar, Yahudilerin Sultaniye'den ayrılarak Hamedan ve Tebriz gibi daha güvenli merkezlere göç etmelerine sebep olmuştur (Kazvîni, 1344, s. 612-613; Hândmîr, 1535, s. 318-319; Natanzî, 1957, s. 142).

Sultaniye şehrini çeşitli tarihlerde ziyaret eden Ruy Gonzalez de Clavijo ve Tavernier, şehirdeki Hristiyan nüfus hakkında bilgi verirken Yahudilerden hiç bahsetmemişlerdir. Bu durum, İlhanlı Devleti'nin çöküşü sonrasında Yahudi nüfusunun şehirde etkisini ve varlığını büyük ölçüde kaybettiğini göstermektedir (de Clavijo, 2021, s. 117-119; Tavernier, 1678, s. 27-28; Chardin, 2014, s. 346-347). Muhtemeldir ki hem siyasi baskılar hem de toplumsal hoşnutsuzluklar, Yahudi cemaatinin bölgeden çekilmesinde önemli rol oynamıştır.

Sonuç

Bu çalışma da İlhanlı hükümdarı Sultan Olcaytu tarafından 14. yüzyıl başlarında kurularak başkent ilan edilen Sultaniye şehrinin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan geçirdiği dönüşümü kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir. Kuruluşundan itibaren Sultaniye, idari ve askerî işlevlerinin çok ötesinde, dönemin şehircilik anlayışını yansıtan bir merkez olarak tasarlanmıştır. Şehir, farklı dinî ve etnik grupları bir arada barındıran kozmopolit bir yapıya bürünmüştür. Böylece farklı kültürlerin birlikte yaşadığı bir yaşam merkezine dönüşmüştür.

Sultan Olcaytu'nun izlediği şehircilik politikaları ve planlı imar faaliyetleri neticesinde Sultaniye, kısa süre içerisinde Moğol, İran, Türk ve Çin mimarisinin etkilerini taşıyan eşsiz bir mimari kimlik kazanmıştır. Özellikle Sultaniye Kümbeti gibi görkemli yapılar, şehrin mimari açıdan önemini günümüze kadar taşımış, İlhanlılar döneminin sanatsal ve teknik becerilerinin zirvesini temsil etmiştir. Daşkesen Tapınağı ve Nur Tepesi gibi diğer mimari eserler ise bölgenin kültürel ve dinî çeşitliliğine işaret eden önemli yapılar olarak dikkat çekmektedir.

Sultaniye, kuruluşundan itibaren uluslararası ticaret yolları üzerindeki stratejik konumu sayesinde hızla ekonomik bir merkez hâline gelmiştir. Venedik, Ceneviz, Çin, Hindistan ve Mısır gibi geniş coğrafyalardan tüccarları ağırlayan şehir, bu yönüyle Orta Çağ ticari ağının önemli bir merkezi haline gelmiştir. Ticaretin sağladığı ekonomik refah, şehirde sanatsal üretimi, kültürel faaliyetleri ve bilimsel gelişimi teşvik etmiştir. Böylece kentin sosyal hayatı büyük bir canlılık kazanmıştır.

Müslüman, Hristiyan ve Yahudi toplulukların bir arada varlık gösterdiği şehir yapısı, İlhanlı Devleti'nin görece hoşgörülü din politikalarının somut bir yansımasıdır. Bu etkileşim, şehrin sosyal dokusunu zenginleştirmiş ve Sultaniye'yi bölgenin kültürel açıdan canlı merkezlerinden biri hâline getirmiştir. Farklı toplulukların katkılarıyla gelişen Sultaniye hem İlhanlı coğrafyasının hem de İslam medeniyetinin kültürel çeşitliliğinin temsil eden örneklerinden biri olmuştur. Sultaniye, İlhanlılardan itibaren İran coğrafyasının önemli siyasi, ticari ve kültürel merkezlerinden biri olarak çeşitli roller üstlenmiştir.

Ancak 14. yüzyıl sonu ve 15. yüzyıl başlarında yaşanan siyasi istikrarsızlıklar, çatışmalar ve istilalar Sultaniye'nin bu hızlı gelişimini sekteye uğratmıştır. Özellikle Timurlu ve Karakoyunlu mücadeleleri sırasında şehir ağır tahribatlara maruz kalmıştır. Ardından bu tahribatın giderilmesine yönelik gerekli imar faaliyetleri gerçekleştirilememiştir. Yıkılan yapıların onarılmasında ve yeni yapılaşmanın durması ve Karakoyunluların Tebriz'i başkent ilan etmesiyle kısa süre önce ihtişamıyla dikkat çeken bu şehir hızla sıradan bir yerleşim yerine dönüşmüştür.

Sonuç olarak, Sultaniye'nin tarihsel süreci incelendiğinde Orta Çağ İslam şehirlerinin gelişiminde siyasi istikrarın, düzenli imar faaliyetlerinin ve ekonomik sürekliliğin belirleyici olduğu açıkça görülmektedir. Şehrin yükseliş ve düşüş döngüsü, siyasi istikrarsızlık ve ekonomik destek eksikliğinin kentlerin sürdürülebilirliğini nasıl etkilediğini çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Bugün mimari kalıntıları ve yazılı belgeleriyle hâlen canlı bir akademik çalışma sahası olan Sultaniye şehircilik, mimari, sosyal tarih ve ekonomik tarih araştırmaları için önemli veriler sunmaya devam etmektedir. Bu nedenle Sultaniye sahip olduğu tarihi ve kültürel miras ile günümüzde hem İran tarihi hem de Orta Çağ İslam ve Moğol sanat tarihi açısından büyük bir bilimsel öneme sahiptir. Bu yüzden Sultaniye'deki mimari kalıntıların korunması, belgelenmesi ve bilimsel yöntemlerle incelenmesi gerekmektedir. Böylece hem bölgesel tarih çalışmalarına hem de Orta Çağ şehircilik ve sanat tarihi literatürüne önemli katkılar sunacaktır. Sultaniye örneği, Orta Çağ İslam coğrafyasında şehirlerin dönüşümünü ve şehircilik politikalarının uzun vadeli etkilerini anlamak açısından ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.

Kaynakça

- Abdullah Püser Muhammed bin Kiya el-Mâzenderânî. (2013). *Risale-i Felekiyye (Kitab-üs Siyakat)* (İ. Otur, Çev.; O. Güvenli & C. Toraman, Ed.). İSMIMO Yayınları.
- Adil, H. (2019). *Moğol Batı Avrupa ilişkileri* (A. Batur, Çev.). Selenge Yayınları.
- Aslanapa, O. (1989). *Türk sanatı*. Remzi Kitabevi.
- Âştiyânî, A. İ. (1365). *Tarih-i Moğol: ez hamle-yi Cengiz tâ teşkil-i Devlet-i Timûrî*. Müessesese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Atri, H. N. (2020). The Ilkhanid city of Sultaniyya: Some remarks on the citadel and the outer city. *Journal of the British Institute of Persian Studies*, 60(1), 91-120.
- Bahman, K. (1316). *Coğrafi mufasssal-i tarihi-yi Garb-İran*. Far Hank.
- Barbaro, G. (2022). *Doğu'ya yolculuk* (A. Güler, Çev.). Kronik Yayınları.
- Barbaro, J. & Contarini, A. (1873). *Travels to Tana and Persia* (W. Thomas & S. A. Roy, Çev.; Lord Stanley of Alderley, Ed.). Hakluyt Society.
- Benjamin, S. G. W. (1887). *Persia and the Persians*.
- Beyânî, Ş. (1093). *Târih-i Âl-i Celâyir*. İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran.
- Blair, S. S. (1986). The Mongol capital of Sultâniyya, "The Imperial". *Iran*, 24, 139-151.
- Blair, S. S. (2013). *Text and image in medieval Persian art*. Edinburgh University Press.
- Bozkurt, N. (1993). Dârülkurâ. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C. 5, ss. 545-548). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Browne, E. G. (1920). *A history of Persia* (C. 3, *Literature under Tartar dominion, A.D. 1265–1502*). Cambridge University Press.
- Bülbül, S. (2019). İran-Zencan eyaletinde bulunan tartışmalı bir yapı: Daşkesen. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 45, 317-334.
- Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî. (2011). *Târih-i Kebîr (Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk)* (İ. Aka, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Caterino, Z. & Ambrogio, C. (2016). *Doğu'da Venedik elçileri*. Yeditepe Yayınları.
- Curatola, G. (1982). The Viar Dragon. *Sultaniye III. Quaderni del Seminario di Iranistica Uralo-Altaistica e Caucasologia dell'Università degli Studi di Venezia*, 71-88.
- Çobanoğlu, A. D. (2021). İlhanlı döneminden bir kaya oyma yapısı: Sultaniye Taşkesen. *Sanat Tarihi Dergisi*, 30(1), 741-785.
- Danuu, A. (2016). *İlhanlı Devleti'nde vezaret*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- De Guignes, J. (2018). *Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Tatarların tarih-i umumîsi II* (H. C. Yalçın, Çev.). Ötüken Yayınları.
- Develioğlu, F. (1970). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Doğuş Matbaası Yayınları.
- Devletşah Semerkandî. (2011). *Tezkiretü's-şuarâ (Şair tezkireleri)* (N. Lugal, Çev.). Pinhan Yayınları.
- Doğan, E. (2016). Çelebioğlu Külliyesi; Mevlevîliğin İran'daki ilk temsilciliği. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 25-27.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî. (2020). *İbn Battûta Seyahatnâmesi* (A. S. Aykut, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Ebu Bekr-i Tihranî. (2014). *Kitab-ı Diyarbekriyye* (M. Öztürk, Çev.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ebû'l-Kasım Abdullah b. Muhammed el-Kâşânî. (1389). *Tarih-i Olcaytu* (M. Hembelî, Nşr.). Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî.
- Eğilmez, S. & Macit, E. (2018). *Bozkırın son fatihi Emir Timur*. Gece Kitaplığı.
- Eğilmez, S., Yıldırım, A. S. & Aydın, Y. E. (2021). Ceneviz ticaret kolonisi Simisso (1280-1420). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 36(2), 527-563. <https://doi.org/10.18513/egetid.1050201>
- Erdem, İ. & Paydaş, K. (2021). *Ak-Koyunlu Devleti siyasi tarihi ve yönetim yapısı*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Fasîh Ahmed b. Celâleddîn Muhammed Hâfî. (1239). *Mücmel-i Fasîhî* (C. 3, M. Ferruh, Tashih). Kitâbfurûş-i Bâstân.
- Flandin, E. & Coste, P. (1851). *Voyage en Perse: Relation du voyage* (C. 1). Gide et Jules Baudry.
- Gıyâseddîn Hândmîr. (1535). *Düsturü'l-vüzera* (S. Nefisî, Tsh.). İntişârât-ı İkbâl.
- Gianroberto, S. (1975). The "Vihâr" of Qonqor-olong: Preliminary report. *East and West*, 25(1-2), 99-104.
- Godard, A. (1954). Le türbesi de Mevlânâ Hasan Kâşî'â Sultanâniyê. *Arts Asiatiques*, 1(1), 26-28.
- Godard, A. (1962). *The art of Iran* (M. Heron, Çev.; M. Rogers, Ed.). Frederick A. Praeger.
- Gördeğir, E. (2019). Olcaytu Han dönemi Sultaniye şehrinin kuruluşu ve İlhanlı tarihindeki önemi. İçinde N. Karaer, K. Kartal & N. Nehir (Ed.), *Türk Tarihine Yenilikçi Yaklaşımlar* (ss. 17-31). İksad Yayınevi.
- Gördeğir, E. (2019). *Olcaytu Han ve zamanı (1304-1316)*, Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Gregory Abû'l Farac. (1999). *Abû'l Farac Tarihi* (Ö. R. Doğrul, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Grube, E. & Sins, E. (1989). *The arts of Persia* (R. W. Ferrier, Ed.). Yale University Press.

- Hâce Gıyâseddîn Hümâmeddîn Muhammed b. Hâce Celâleddîn Muhammed el-Hüseynî Hândmîr. (1994). *Habibu's-siyar* (W. M. Thackston, Ed.). Harvard University.
- Hâfız-i Ebrû. (1317). *Zeyl-i Câmîü't-tevârih-i Reşîdî* (H. B. Beyânî, Nşr.).
- Hamd-Allâh Mustewfî Kazvînî. (1919). *Nuzhat-al-Qulûb* (G. Le Strange, Çev.).
- Hamdullâh b. Ebubekr b. Muhammed b. Nasr Müstevfî Kazvînî. (1336). *Nüzhetü'l-kulûb* (M. Debîr Siyâkî, Haz.). Kitâbhâne-i Tuhûrî.
- Hasan-ı Rumlû. (2006). *Ahsenü't-tevârih* (M. Öztürk, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Haykıran, K. R. (2016). *Moğollar zamanında Yakındoğu*. Ötüken Neşriyat.
- Hurşah el-Hüseynî. (1965). *Târih-i Kutbî* (5. kısım) (S. M. H. Zeydî, Mrt.). Câmîat-ü Milliye-i İslâmiyye.
- İkbâl, A. (1924). Nigâh-i be-târih: Sultâniyye ve gunbed-i ân. *İrân-şehr*, 5, 393-409.
- İpşiroğlu, M. Ş. (1967). *Painting and culture of Mogols*.
- Johannes Schiltberger. (1995). *Türkler ve Tatarlar arasında (1394-1427)* (T. Akpınar, Çev.). İletişim Yayınları.
- Jordanus Catalani. (1863). *Mirabilia descripta: The wonders of the East* (H. Yule, Çev.). Hakluyt Society.
- Kadoi, Y. (2009). *Islamic chinoiserie: The art of Mongol Iran*. Edinburgh University Press.
- Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Celâleddîn İshâk es-Semerkindî. (1383). *Matla'ı sadeyn ve mecma'ı bahreyn* (C. 1-2, A. N., Haz.). Pejuheşgâh-ı Ulûm-i İnsânî.
- Korkmaz, A. (2022). Celayirliler döneminde Yakın Doğu'da ticari vaziyet. İçinde T. Karaimamoğlu (Ed.), *Orta Çağ'da ticaret* (ss. 279-292). Selenge Yayınları.
- Lee, S. (2015). *Odoric Pordenone seyahatnamesi (1318-1330) (Giriş-tercüme-notlar)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul).
- Manz, B. F. (1989). *The rise and rule of Tamerlane*. Cambridge University Press.
- Mevlâna Sefieddin Muhammed b. Mahmud b. Fahreddin Mesihî el-Fuşencî. (2021). *Emir Timur (İbratu'n nâzırûn)* (A. Özturhan, Çev. ve Nşr.). Efe Akademi Yayınları.
- Minorsky, V. (2001). Sultaniye. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (C. 11, ss. 33-35). MEB Yayınları.
- Mîrfattah, A. A. (1995). Sultaniyya. *Miras-i Farhangi*, 13, 16-22.
- Mokhlesi, M. A. (1985). *Coğrafya-ı tarih-i Soltaniye*. Tahran Yayınevi.
- Muhammed b. Alî b. Muhammed Şabankareî. (1393). *Mecma'ü'l-ensâb* (M. H. Muhaddis, Haz.). Muessese-i İntişarat-ı Emîr-i Kebir.
- Muhammed b. Alî b. Muhammed Şabankareî. (2021). *Mecma'ü'l-ensâb* (F. Unan, Trc.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Muhammed Yusuf Vale İsfahânî Kazvînî. (1379). *Huld-i berîn (Târih-i Timuriyân ve Türkmânân)*. Mîrâs-ı Mektûb.
- Mu'ineddin Natanzi. (2023). *Müntehabü't-tevârih-i Mu'inî (İskender Anonimi)* (A. Korkmaz, A. Özturhan & F. Bostancı, Çev.). Bilgeoğuz.
- Mu'inuddîn Natanzi. (1957). *Müntehabü't-tevârih-i Mu'inî* (J. Aubin, Yay.). Kitâbfurûş-i Hayyâm.
- Naşûhü's-Silâhî (Matrakçı). (2014). *Beyan-ı menazil-i sefer-i Irakeyn* (H. G. Yurdaydın, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nizamüddin Şâmî. (1987). *Zafernâme* (N. Lugal, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Odoric de Pordenone. (1891). *Recueil de voyages et de documents pour servir à l'histoire de la géographie depuis le XIIIe jusqu'à la fin du XVe siècle. Tome X: Schefer, C. & Cordier, H. (Éds.). Paris: E. Leroux.*
- Olearius, A. (1669). *The voyages and travells of the ambassadors sent by Frederick Duke of Holstein, to the Great Duke of Muscovy, and the King of Persia: Begun in the year M.D.C. XXXIII and finish'd in M.DC.XXXIX: Containing a compleat history of Muscovy, Tartary, Persia, and other adjacent countries: With several publick transactions reaching neer the present times: In VII books*. London.
- Örs, D. (1992). *Tarih-i Olcaytu*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Özgüdenli, O. G. (2008). Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 35, s. 19-21). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2021). *Gâzân Han ve reformları*. Kaknüs Yayınları.
- Özturhan, A. & Ağır, M. A. (2023). Son İlhanlı başkenti Sultaniye ve Orta Çağ'daki ticarî önemi. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 19, 99-114.
- Petrushevsky, P. (1968). The socio-economic condition of Iran under the Il-Khans. İçinde *The Cambridge history of Iran* (C. 5, ss. 483-537). Cambridge University Press.
- Prazniak, R. (2013). Tabriz on the Silk Roads: Thirteenth-century Eurasian cultural connections. *Asian Review of World Histories*, 1(2), 169-188.
- Roux, J. P. (2001). *Orta Asya tarih ve uygarlık* (L. Arslan, Çev.). Kabalcı Yayınevi.
- Ruy Gonzales de Clavijo. (2021). *Timur devrinde Kadis'ten Semerkant'a seyahat* (Ö. R. Doğrul, Çev.). Köprü Kitapları.
- Scarcia, G. (1975). The "Vihar" of Qonqor-olong: Preliminary report. *East and West*, 25(1-2), 99-104.
- Sobuti, H. (1998). Sarzamin-e Zangan: Banâ-hâ-ye ârâmgâhî-ye ostân-e Zanjan. *Zanjân: Enteshârât-e Zangân*, 38-55.
- Spuler, B. (2011). *İran Moğolları (Siyaset, idare ve kültür – İlhanlılar devri, 1220-1350)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Stewart, C. E. (2024). *Asya'da kılık değiştirerek yolculuk (Bir İngiliz subayın Anadolu, İran ve Hindistan hatıraları)* (R. Şahsi, Çev. ve Not.). Kronik Yayınları.
- Strange, G. L. (2015). *Doğu hilafetinin memleketleri* (A. Eskikurt & C. Tomar, Haz.). Yeditepe Yayınları.
- Sümer, F. (1992). *Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah'a kadar)* (C. 1). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şemseddin Şems-i Münşî Muhammed b. Hinduşah Nahcuvânî. (1976). *Desturü'l-kâtib fî ta'yîni'l-merâtib* (C. 2, A. A. Alizade, Yay.).
- Şerefeddin Abdullah b. İzzeddin Fadlullah b. Ebû Nuaym Yezdî Şîrâzî Vassâf. (1346). *Tecziyetü'l-emsâr ve tezciyetü'l-a'sâr (Tahrîr-i Târih-i Vassâf)* (A. Ayetî, Neşr.). Bünyad-ı Ferheng-i İran.
- Şerefüddin Ali Yezdî. (2013). *Emîr Timur – Zafernâme* (A. Batur, Çev.). Selenge Yayınları.
- Tavernier, J. B. (1678). *The six voyages ... through Turkey into Persia, and the East-Indies finished in the year 1670.*
- Togan, A. Z. V. (1931). Moğollar devrinde Anadolu'nun iktisadî vaziyeti I. *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 1, 1–42.
- Umanç, F. (2024). Bir İlhanlı başkenti: Sultâniyye. İçinde A. Demir & N. Necmettin Ayan (Ed.), *Ortaçağ tarihine dair yazılar-I* (ss. 247-278). Kömen Yayınları.
- Wilber, D. N. (1955). *The architecture of Islamic Iran: The Ilkhanid period*. Princeton University Press.
- Willem Ruysbroeck. (2021). *Mengü Han'ın sarayına yolculuk (1253–1255)* (Z. Kılıç, Çev.). Selenge Yayınları.
- Yıldırım, A. S. (2019). XIII-XV. Yüzyıllarda Anadolu Ticaret Yolları Üzerinde Erzincan. K. Taşçı & K. Altun (Ed.), *Erzincan Tarihi: Ortaçağ Döneminde Erzincan* (C. 2, ss. 361-379). Erzincan Valiliği Yayınları.
- Yıldırım, A. S. (2022). *XIII-XV. yüzyıllarda Karadeniz'de Ceneviz ticaret kolonileri ve ticaret*. Yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Yılmaz, B. (2002). *Celayirliler kabile-devlet*. Yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.